

Міністерство освіти і науки України
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
Факультет географії, історії та туризму
Кафедра історії, теорії держави і права та філософії

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»**

**РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
У ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ (1944-1953 РР.).**

Виконав:

студент факультету географії, історії та туризму
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія),
групи 022-ІІІ (м)

Щур Сергій Вячеславович

Науковий керівник:

кандидат іст. наук, доцент кафедри історії, теорії
держави і права та філософії Приватного вищого
навчального закладу «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'янчука»

Старжець Володимир Іванович

Рецензент:

доктор іст. наук, професор, професор кафедри
історії України Рівненського державного
гуманітарного університету

Давидюк Руслана Петрівна

АНОТАЦІЯ

УДК 088(477)“1944/1953”

ЩУР С. В.

РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ (1944-1953 РР.)

У кваліфікаційній роботі на основі детального аналізу комплексу джерел та літератури з обраної нами теми, досліджено найхарактерніші риси та особливості розвитку культури західних областей УРСР у 1944–1953 роках. Прослідковано утвердження радянського тоталітаризму в культурній сфері на Західній Україні. Досліджено систему заходів радянської влади щодо відновлення мережі культурно-освітніх установ. Показано форми та методи комуністичної пропаганди у сфері культури. На конкретних прикладах визначено вплив ЗМІ та культурно-освітніх установ на повсякденне життя західноукраїнського суспільства. Охарактеризовано мистецтво як засіб соціалістичної пропаганди. Проаналізовано динаміку репресій у середовищі західноукраїнської інтелігенції.

Науково-культурна та творча інтелігенція у післявоєнний період опинилась в жорстких лещатах комуністичного тоталітарного режиму. Репресії та переслідування безпосередньо торкнулися і представників інтелігенції. Кампанія боротьби з націоналізмом перемолола не одного талановитого митця.

Комуністична влада відводила діячам культури та мистецтва пріоритетну роль у проведенні пропагандистської роботи у суспільстві та радянзації регіону. Був запроваджений широкий комплекс «перевиховання» та встановлення ідейного контролю над представниками творчої еліти. Радянські методи варіювалися від підтримки і прославлення митців вірних ідеалам партії і уряду, до переслідувань та репресій тієї частини інтелігенції які не були віддані соціалістичній системі.

Обґрунтовано, що сталінська тоталітарна влада розглядала культуру та мистецтво як одну з найважливіших ділянок прищеплення комуністичної ідеології західноукраїнському суспільству.

Ключові слова: *культура, мистецтво, радянська влада, пропаганда, Західна Україна, післявоєнний період.*

ANNOTATION

SHCHUR S. V.

DEVELOPMENT OF THE CULTURAL SPHERE OF WESTERN UKRAINE IN THE POST-WAR YEARS (1944-1953)

In the work on the basis of a detailed analysis of a set of sources and literature on our chosen topic, the most characteristic features and peculiarities of the development of culture of the western regions of the USSR in 1944–1953 years are studied. The assertion of Soviet totalitarianism in the cultural sphere in Western Ukraine is traced. The system of measures taken by the Soviet authorities to restore the network of cultural and educational institutions has been studied. Forms and methods of communist propaganda in the field of culture are shown. The influence of mass media and cultural and educational institutions on the everyday life of the western Ukrainian society is determined on concrete examples. Art is characterized as a means of socialist propaganda. The dynamics of repressions among the Western Ukrainian intelligentsia is analyzed.

The scientific, cultural and creative intelligentsia in the post-war period found themselves in the rigid grip of the communist totalitarian regime. Repression and persecution directly affected representatives of the intelligentsia. The campaign to fight against nationalism crushed more than one talented artist.

The communist government assigned cultural and artistic figures a priority role in carrying out propaganda work in society and Sovietization of the region. A wide complex of "re-education" and establishment of ideological control over representatives of the creative elite was introduced. Soviet methods ranged from supporting and glorifying artists faithful to the ideals of the party and the government, to persecution, oppression and repression of that part of the intelligentsia who were not sufficiently devoted to the socialist system.

It is substantiated that Stalins totalitarian government considered culture and art as one of the most important areas of instilling communist ideology in Western Ukrainian society.

Key words: *culture, art, Soviet power, propaganda, Western Ukraine, post-war period.*

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	8
1.1. Історіографія проблеми	8
1.2. Джерельна база дослідження	14
Розділ 2. Утвердження радянського тоталітаризму в культурній сфері на Західній Україні (1944–1953 рр.)	20
2.1. Державна політика радянської влади у сфері культури	20
2.3. Форми та методи комуністичної пропаганди	33
Розділ 3. Радянська ідеологія у культурі та мистецтві	45
3.1. Вплив ЗМІ та культурно-освітніх установ на повсякденне життя західноукраїнського суспільства	45
3.2. Мистецтво як засіб пропаганди соціалістичного способу життя	53
3.3. Діячі культури та мистецтва в процесах радянізації Західної України	60
Розділ 4. Репресії та переслідування західноукраїнської інтелігенції	68
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	88
ДОДАТКИ	98

ВСТУП

Актуальність дослідження. Суспільно-політичні процеси повоєнного періоду, займаючи особливе місце в новітній історії України, безпосередньо впливали на діяльність культурної сфери. Проблеми відновлення та розвитку радянської політичної системи, методи пропаганди та ідеологізація культурницького простору Західної України досліджувалися багатьма вченими. Водночас, питання регіональних особливостей, партійний контроль місцевих чиновників за культурно-освітніми установами, методи радянської пропаганди та агітації, репресії щодо творчої інтелігенції на сьогоднішній день потребують критичного аналізу і досконалішого висвітлення. Недостатньо вивченими та актуальними в сучасних умовах, залишаються питання агітаційно-пропагандистської боротьби між комуністичною владою та націоналістичним підпіллям за вплив на суспільну свідомість. Актуальність нашого дослідження посилюється тим, що недостатньо висвітленою сьогодні є роль культурницької сфери у процесах радянзації Західної України у 1944–1953 рр. Адже через пропаганду, систему освіти, засоби масової інформації, культурно-освітні установи та мистецтво, суспільству насаджувались потрібні комуністичній владі ідеали.

Перераховані вище обставини визначають необхідність нашого дослідження, а його актуальність не викликає сумнівів.

Об'єкт дослідження – розвиток культури на Західній Україні у післявоєнний період (1944–1953 рр.).

Предмет дослідження – заходи радянської влади щодо встановлення ідеологічного контролю за культурною сферою західноукраїнського регіону.

Мета дослідження. На основі ґрунтовного аналізу комплексу джерел та літератури з обраної нами теми, висвітлити найхарактерніші риси та особливості культурницького розвитку західних областей УРСР у 1944–1953 роках. Показати утвердження радянського тоталітаризму в культурній сфері на Західній Україні.

Для досягнення поставленої мети слід виконати наступні **завдання**:

- з'ясувати стан наукового вивчення теми;
- здійснити огляд джерельної бази з обраної теми дослідження;
- окреслити систему заходів радянської влади щодо відновлення мережі культурно-освітніх установ;
 - показати форми та методи комуністичної пропаганди у сфері культури;
 - визначити вплив ЗМІ та культурно-освітніх установ на повсякденне життя західноукраїнського суспільства;
 - охарактеризувати мистецтво як засіб соціалістичної пропаганди;
 - прослідкувати динаміку репресій у середовищі західноукраїнської інтелігенції.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1944 по 1953 роки. Нижня межа – звільнення території Західної України від німецької окупації та відновлення радянської влади, а верхня – смерть Й. Сталіна, що позначилася початком нових процесів в суспільстві та в культурі зокрема.

Територіальні рамки охоплюють територію Волинської, Дрогобицької (у 1959 р. включена до складу Львівської), Львівської, Рівненської (Ровенської), Станіславської (з 1962 р. – Івано-Франківської), Тернопільської областей у тодішніх адміністративних кордонах.

Методологічну основу склали принципи історизму, об'єктивності та неупередженості до трактування подій. У процесі дослідження були застосовані хронологічний та порівняльний методи аналізу.

Наукова новизна. На основі вивчення різних джерел та критичного опрацювання історіографічних праць, у роботі здійснена спроба проаналізувати заходи радянської влади щодо відновлення комуністичної системи в регіоні, включення ідеологічної складової в культурний розвиток суспільства. З позицій сучасного бачення визначено місце і роль ЗМІ та культурно-освітніх установ у тогочасних суспільно-політичних процесах західноукраїнського регіону. Окрема увага зосереджена на проблемі використання мистецтва як засобу

агітації і пропаганди та ролі в ньому місцевої інтелігенції, що до сьогодні є дискусійною темою.

Практичне значення полягає в тому, що матеріали дослідження можуть стати основою для подальшого вивчення поставленої проблеми. Дана робота може використовуватися для підготовки та проведення занять, лекцій або семінарів з історії України, та історії культури періоду ХХ століття, оскільки являється систематизованим і узагальненим аналізом матеріалів по цій темі. Дослідження можна використовувати для викладання на уроках історії в 11-х класах загальноосвітніх закладів. Матеріали роботи можуть використовуватися для факультативного вивчення проблем розвитку культури Західної України.

Апробація отриманих результатів. Основні положення роботи обговорено на засіданні кафедри історії, теорії держави і права та філософії МЕНУ ім. акад. С. Дем'янчука. Результати та висновки дослідження апробовано на звітній науково-практичній конференції викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів МЕНУ ім. акад. С. Дем'янчука.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, що поділяються на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг роботи становить 104 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

На сучасному етапі українська історична наука має можливість досліджувати раніше заборонені сторінки соціально-економічного, політичного та культурного життя нашого народу. Завдяки правовій базі щодо засудження нацистського та комуністичного тоталітарних режимів в Україні для науковців став можливим доступ до раніше засекречених матеріалів. Разом з тим, сучасний дослідник має змогу застосовувати різні методики, наукові підходи та напрацювання зарубіжних учених.

Проблематика розвитку культури на Західній Україні у післявоєнний період знаходила своє зацікавлення серед широкого кола вітчизняних дослідників. Разом з тим, вивчення функціонування культури як засобу пропаганди соціалістичного способу життя у західних областях УРСР і до сьогодні залишається малодослідженою темою. Переважна більшість праць, дотичних до нашої проблематики, здебільшого стосуються вивчення ідеологічних, освітніх чи культурних процесів, що загалом відбувались на теренах західноукраїнського регіону.

Історіографію з теми утвердження радянського тоталітаризму в культурній сфері на Західній Україні у післявоєнний період, можна чітко розділити за хронологічним принципом:

- радянська історіографія (1944–1991 роки), яка характеризувалася висвітленням офіційної точки зору партії та уряду щодо культурної політики. Головний акцент робився на досягненнях у розвитку культурно-освітньої сфери, ідеологізація, недоліки та прорахунки всіляко замовчувались.

- сучасна українська історіографія (1991–2021 роки), особливістю якої є дослідження різних аспектів радянської політики у сфері культури на Західній Україні в 1944–1953 роках. Сьогодні в науковому середовищі відбуваються дискусії стосовно позитивних та негативних процесів які були започатковані комуністичною владою у повоєнний час. Вагомим досягненням сучасної

історіографії є залучення широкого кола джерел та документів, які раніше були недоступні.

Аналіз радянської наукової літератури показує, що означена тема була цілковито заідеологізована та висвітлювалася тенденційно комуністичною історіографією. Радянські історики через ідеологічні заборони ігнорували насильницький характер встановлення радянської системи та всіляко прославляли державницьку політику влади. Причиною цього було те, що дослідники керувалися партійно-класовим підходом, вдавалися до суб'єктивізму та заздальгідь упереджених оцінок. Повній забороні піддавалася тематика діяльності українських національних сил, які представляла ОУН. Наголос радянської пропаганди робився на тому, що саме під керівництвом ВКП(б) населення західноукраїнського регіону зажило вільним та забезпеченим життям. А всі хто був не згідний з більшовицькою політикою оголошувались «ворогами народу» та «пособниками фашистів».

Ключовим елементом радянської історичної науки щодо дослідження культурницької тематики було висвітлення переваг соціалістичного способу життя та його прославляння через систему культурно-освітніх установ. Типовими представниками радянської історіографії є: О. Зубань [48]; Ю. Сливка [31]; М. Грищенко [40]; К. Дмитрук [44] та інші.

Серед узагальнюючих праць із проблематики культурних перетворень західноукраїнського регіону варто виділити восьмитомну «Історію Української РСР» [50] підготовлену колективом авторів з Інституту історії АН УРСР. У восьмому томі «Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–1970-ті рр.)» подано фактичний матеріал про розширення установ культури та мистецтва, навчальних закладів різних рівнів у перші повоєнні роки. Наголошувалось на незадовільній матеріально-технічній базі культурно-освітніх установ, відсутності кваліфікованих кадрів, прославлялись успіхи у вирішенні цих проблем.

У праці «Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною» [31] за редакцією Ю. Сливки, питанню розвитку культури відведено один з розділів. У роботі детально описувалися методика та заходи радянської

влади щодо проведення ідеологічної роботи на селі, пропаганда серед місцевої інтелігенції та молоді. Участь населення в опорі комуністичній владі пояснювалась залякуванням зі сторони бандерівців та відсталістю в ідейно-політичному плані.

У радянський час була видана певна кількість індивідуальних досліджень, що стосувалася державницької політики у сфері освіти. У книзі М. Грищенка «Народна освіта в західних областях Української РСР» [40] підкреслювалось, що позитивні зрушення в розвитку культури та освіти західних областей УРСР стали можливими лише завдяки радянській владі. Автор торкався питання протистояння комуністичної влади та ОУН за вплив на культурницьку сферу у 1940–1950-х рр. У праці наводились приклади, щоправда без посилань на джерела, насильницьких дій повстанців щодо інтелігенції Тернопільської, Рівненської та Волинської областей. Водночас, у дусі того часу, автор зовсім не згадував про масові арешти серед культурної та мистецької еліти регіону, які тривали до середини 1950-х рр.

У книзі «Мистецтво радянської України: живопис, скульптура, графіка» [62] за редакцією В. Яценко наголошується на всебічному розвитку мистецтва тієї доби. Центральне місце відводиться живопису, який був наглядною пропагандою соцреалізму і демонстрував досягнення радянської художньої школи. У цій книзі-каталозі ілюструються та описуються творчі доробки і західноукраїнських майстрів. Цінним є розділ, що присвячений плакатам, які наглядно демонструють пропагандистське значення мистецтва у процесах радянізації Західної України.

Таким чином, ключовою особливістю радянської історичної науки було висвітлення переваг соціалістичного способу життя та його прославлення у західноукраїнському середовищі через систему пропаганди та культурно-освітніх закладів. Про факти невдоволення населення політикою чинної влади, наявність масштабного та організованого руху опору переважно не згадувалось. Основна маса праць радянських істориків не містила посилань на архівні матеріали та переважно мала вигляд пропагандистських видань, видання того часу були ідеологізованими та упередженими.

З проголошенням незалежності, у дослідженнях, позбавлених цензури, детально аналізуються економічні, політичні та культурні процеси, що мали місце в Україні у 1944–1953 рр. Критичний аналіз процесів повоєнної радянської, в тому числі запровадження провладної ідеологічно-пропагандистської та культурницької політики на західноукраїнських землях стали предметом досліджень вітчизняних істориків з 1990-х рр. Саме в цей час були зроблені вагомі кроки у розширенні джерельної бази вивчення повоєнної історії України, зокрема щодо радянської політики у сфері культури. З'явилися дослідження, які з'ясували сутність тоталітаризму як соціально-політичного феномена та його вплив на усі сфери життя.

Надзвичайно затребуваними в суспільстві виявились регіональні дослідження, в яких на широкій джерельній базі висвітлювались різні аспекти політичного, економічного та духовного життя західноукраїнського краю. Місце і роль сфери культури в ідеологічних планах більшовиків у вітчизняній історіографії досліджувалося здебільшого у контексті загального аналізу ідеологічно-культурних процесів повоєнної історії України. Ці питання піднімали у своїх монографіях та наукових статтях: В. Баран [22; 23]; В. Даниленко [43]; О. Бажан [20]; О. Рубльов, Ю. Черченко [77]; Е. Білоус [26; 27]; А. Жив'юк [46]; В. Старжець [91–93]; І. Патриляк [69]; Б. Ярош [110]; О. Голубець [39]; Т. Марусик [60]; О. Роготченко [76]; Г. Склярченко [88]; С. Сворах [78; 79]; Н. Сірук [82–85]; М. Нагірняк [64]; Р. Попп [72; 73] та інші.

У дослідженні О. Роготченка «Соціалістичний реалізм і тоталітаризм» [76] окреслено суспільно-політичне й соціально-психологічне тло, описано одновекторність розвитку художньої культури яку формували радянські ідеологи та неминучу жорстку залежність митця від цих обставин. Автором вперше було різносторонньо висвітлено особливості художнього процесу у різних регіонах України 1930–1960 х рр. Також у монографії зроблено спробу показати спротив тогочасної творчої еліти методу соціалістичного реалізму, що був нав'язаний владою. Автором введено до наукового обігу невідомі раніше документи та зразки художніх творів.

Одним із перших хто комплексно дослідив розвиток освіти на західноукраїнських теренах у повоєнний період був С. Сворак, який у своїй праці «Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.)» [78] висвітлив головні особливості державної політики в галузі народної освіти. Дослідник на архівних матеріалах та статистичних даних показав відбудову, зростання кількості освітніх установ та поступове охоплення навчанням молоді. Як негативне явище автор зазначив політику русифікації освіти, ідеологізацію навчально-виховного процесу та переслідування інтелігенції на державному рівні.

У монографії Т. Марусик: «Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.)» [60] досліджено формування і розвиток західноукраїнської інтелігенції в другій половині 40-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. у контексті суспільно-політичного життя регіону. Простежено кількісні й якісні характеристики, шляхи формування і підготовку інтелігенції. На прикладі документів показано напрямки «ідеологічного приборкання» незгідних та репресії щодо них. Також виокремлено найважливіші здобутки педагогів, науковців, літературно-мистецької і культурно-освітньої інтелігенції.

Наукові розвідки, написані на широкій джерельній базі, напрацюваннях українських та зарубіжних дослідників, дали можливість авторам розкрити різні аспекти досліджуваної проблематики. Однак, до сьогодні мало є комплексних праць, в яких би була ґрунтовно проаналізована культурна та пропагандистська політика радянської влади на теренах Західної України.

Останнім часом зросло число вузькоспеціалізованих досліджень про розвиток культури західноукраїнського регіону у післявоєнний період. Виділимо наукові розвідки Н. Сірука [84], Г. Складенко [88], М. Нагірняка і Р. Лаврецького [65] та Р. Генеги [36].

Дослідження Н. Сірука «Ідеологічний нагляд за культурною сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.)» [84] яскраво ілюструє ідеологічний тиск на культурне життя України та суспільство загалом, який був дещо послаблений під час війни. Під жорсткий владний контроль потрапляють історія, література, театр, кіно та мистецтво загалом. Партійні

урядовці та силові структури встановлюють ідеологічний нагляд, що був спрямований насамперед проти творчої інтелігенції.

У колективному науковому доробку М. Нагірняка і Р. Лаврецького – «Політична та ідеологічна боротьба органів комуністичної партії у процесі утвердження режиму в Західній Україні (1944–1945 рр.)» [65] розкрито культурницькі аспекти політичної та ідеологічної боротьби радянського режиму в Західній Україні у 1944–1945 рр. Аналізуються пропагандистські та ідеологічні заходи партійного керівництва в процесі радянізації, розкриваються основні цілі та завдання пропагандистської роботи. Автори наголошують, що основний акцент в процесі утвердження сталінського тоталітаризму робився не стільки на пропагандистську та ідеологічну роботу, як на силові методи – збройну боротьбу і репресії.

У дослідженні Г. Скляренко під назвою «Українське мистецтво 1930–1950-х рр.: Етапи, спрямування, твори» [88] описано історію вітчизняного мистецтва у 1930-х – першій пол. 1950-х рр. Як наголошує дослідниця, саме цей період увійшов в історію українського мистецтва під знаком тотального панування соціалістичного реалізму, повної ідеологізації творчості та її суцільного підпорядкування вимогам радянського політичного устрою. Також утвердження соцреалізму в Україні, розвиток мистецтва в ці роки порівняно з іншими республіками СРСР і, зокрема, з Росією, мав свої самобутні особливості.

Р. Генега у статті «Участь львівського студентства в русі опору в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр.» [36] зосереджує свою увагу на такій соціальній групі, як студенти. Автор визначив, що діючи індивідуально та створюючи таємні групи, певна частина студентів Львова ставила перед собою завдання боротися з радянською владою за створення незалежної Української держави. Ця боротьба була зумовлена нав'язуванням комуністичної ідеології та відповідних світоглядних моральних норм і поведінки, репресіями та депортаціями місцевого населення.

Таким чином, з часу проголошення Україною незалежності вітчизняні історики здійснили вагомий поступ у дослідженні ідеологічних та

культурницьких аспектів радянзації Західної України у повоєнний період. З'являються наукові розвідки про місце і роль творів мистецтва у пропаганді соціалізму, відбувається широке залучення дослідниками раніше невідомих документів та фактів.

Підсумовуючи дослідження історіографічного матеріалу, можна зазначити, що проблема розвитку культурної сфери західноукраїнського регіону оформилася за радянських часів, базуючись на соціально-марксистському підході. За часів же української незалежності більш актуалізувалося питання всебічного та детального вивчення культурно-освітньої галузі. При цьому досить серйозне оформлення здобув регіональний фактор та широке залучення дослідниками маловідомих фактів та документів.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельну базу дослідження складають різноманітні за походженням, достовірністю та інформативною насиченістю документи. У своїй сукупності вони є досить змістовними і дозволяють вирішити поставлені наукові завдання. Особливе місце належить збірникам архівних документів та матеріалів, виданих у різний період часу в Україні. Окремі документи публікувалися в дослідженнях монографічного характеру, у книгах дослідників західноукраїнського регіону та збірниках наукових конференцій.

Для повноти розкриття досліджуваної проблеми значимими є матеріали опублікованих збірників документів в радянські часи. З-поміж археографічних видань цієї категорії використаних у ході дипломного дослідження, варто виокремити: «Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б)-ВКП(б), ВЧК-ОГПУ-НКВД о культурной политике. 1917–1953 гг. [1], «КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Ч.2. 1898–1953

рр.» [2], «Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 рр.» [3].

Значна частина документів радянської доби зберігається в російських архівах, особливо тих які стосуються діяльності центральних органів влади та ілюструють суть і механізми впровадження московської імперіалістичної політики. Зокрема збірник «Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б)-ВКП(б), ВЧК-ОГПУ-НКВД о культурной политике. 1917–1953 гг.» [1]. Цінний тим, що в ньому опублікована значна кількість раніше засекречених документів. У ньому зібрано і систематизовано найбільш значні постанови вищих партійних органів з питань літератури та мистецтва за період від початку громадянської війни до смерті Сталіна. Більшість із них публікується вперше. Крім того, зроблено спробу висвітлити майже невідому роль каральних органів у становленні та функціонуванні більшовицької культурної моделі.

У збірнику «Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 рр.» [3] міститься великий масив джерел, які розкривають основні підсумки роботи тогочасного уряду УРСР, містяться дані про кількісний і якісний склад робітників, службовців, основні напрямки і зміст діяльності різних організацій, у тому числі закладів культури і освіти, театрів, видавництв. Матеріали постанов та розпоряджень ВКП(б)У є важливим джерелом щодо дослідження правового поля діяльності органів влади на місцях. Завдяки законодавчим актам ми маємо можливість скласти повну картину взаємовідносин культурно-освітніх установ з державою та її вплив на їхню діяльність.

Усвідомлюючи політичну заангажованість цих видань головним для нас був вміщений в них фактичний та статистичний матеріал, який ілюструє багатогранні процеси відновлення та розвитку закладів культури регіону.

Особливу цінність складають збірники опублікованих документів і матеріалів, що були видані за доби незалежності України. Серед значного числа цих джерел, виокремимо «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали» [4]; «Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади»

[5]; «Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали» [13], «Літопис УПА. Нова серія» [6;7], а також науково-документальну серію книг «Реабілітовані історією» [8–12].

Згадані збірники ввели до наукового обігу значний масив невідомих матеріалів та документів післявоєнного періоду, які демонструють особливості впровадження на західноукраїнських землях радянської ідеологічної системи. Висвітлюють боротьбу ОУН та УПА з радянською державною політикою в культурній сфері, розкривають заборонені за радянського часу теми, як то злочини більшовиків проти місцевого населення, ідеологічно-виховну діяльність ОУН та інтелектуальний рух опору сталінській політичній системі.

Зокрема у першому томі видання «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали» [4] публікуються фактологічний матеріал й оригінальні документи про культурні процеси в західних землях України за умов панування тоталітарного режиму у 1940-х – 1950-х рр. Збірник насичений документами щодо процесу післявоєнної відбудови у сфері культури та відновленню радянської влади. Значний масив документів стосується репресій щодо інтелігенції, духовенства, інакомислячих. Є матеріали щодо висвітлення настроїв місцевої інтелігенції, руху опору політиці русифікації, за вільний національний культурний розвиток.

Документальний збірник «Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади» [5] містить документи, матеріали та спогади, які розкривають основні етапи становлення національно-визвольного руху в західноукраїнських землях у 1940-х – поч. 1950-х років, боротьбу ОУН та УПА з нацистським і московсько-більшовицьким режимами, за відновлення Української Самостійної Соборної держави. Показано криваві репресії та депортацію корінного населення Західної України, Північної Буковини та Закарпаття у віддалені регіони радянської імперії. Висвітлено ліквідацію греко-католицької церкви, нищення національної культури, науки, освіти та русифікацію регіону.

Важливими для нашого дослідження були опубліковані документи та спогади, які безпосередньо стосуються протистояння радянської влади та

українського підпілля. Зокрема це «Літопис УПА. Нова серія» Т. 3 та 5 том цієї ж серії [6;7]. У третьому томі подано документи та матеріали, що стосуються діяльності радянських органів влади проти ОУН і УПА. Вміщені там матеріали у своїй більшості відносяться до 1943–1959 років – наймогутнішого періоду повстанської боротьби. Окремий розділ присвячений організації підпільної боротьби на теренах Волині, що проілюстровано спогадами безпосередніх учасників тих подій: бійців, підпільників, санітарів та просто небайдужих до української справи людей.

У п'ятому томі доповнено матеріали третьої частини та вміщено цілу низку нових документальних свідчень з тогочасних розсекречених фондів державних архівів України. Матеріали, спогади і статті головну увагу акцентують на розвитку українського підпілля в післявоєнний період. Документально описано труднощі з якими зіткнулися підпільники та медичний персонал на Волині в умовах жорстокої боротьби з радянськими силовиками.

Одним із наймасштабніших та найбільш суспільно важливих наукових проєктів, реалізованих зусиллями українських істориків, краєзнавців, діячів культури, стала Державна програма «Реабілітовані історією». У науково-документальній серії книг «Реабілітовані історією» [8–12] публікуються дослідження політичних репресій радянської доби та створення мартирологу безпідставно репресованих громадян.

Головна мета багатотомного видання полягає у відновленні історичної справедливості, ґрунтовному висвітленні трагічних подій в історії України, поверненні незаслужено забутих імен державних діячів, науковців, митців, робітників і селян, ушануванні тих, хто боровся за свободу й незалежність України. Водночас Державна програма «Реабілітовані історією» – наукове видання, яке дало змогу збагатити вітчизняну науку новим оригінальним фактичним матеріалом, увести до наукового обігу раніше закриті для дослідників документи вищого партійно-державного керівництва, колишніх спецслужб, правоохоронних органів, та відкриває широкі можливості для наукового вивчення та аналізу механізму функціонування радянської репресивної машини.

Зокрема, впродовж 2004–2018 рр. науковцями рівненської групи були вивчені більше 12 тисяч архівно-кримінальних справ та декілька тисяч інших документів, що зберігаються у Державному архіві Рівненської області, Галузевому державному архіві СБУ, м. Рівне, Головному управлінні Національної поліції в Рівненській області, зібрані і опрацьовані сотні спогадів репресованих осіб [47, с. 184]. Спільними зусиллями науковців повернуто із забуття близько 20 тисяч прізвищ безпідставно репресованих громадян. Підготовлено і опубліковано низку науково-історичних видань, у тому числі 8 томів книги «Реабілітовані історією. Рівненська область».

Структура кожної книги обласного тому включає декілька розділів. Нариси про незаслужено забутих та репресованих державних діячів, видатних діячів науки, культури, політиків, робітників, селян, що дає читачеві можливість уявити масштабність «соціальної чистки» радянського суспільства. У розділі «Мовою документів» публікуються документи про перебіг репресій, методи роботи більшовицьких спецслужб, настрої населення. Окремо у книгах подаються списки репресованих, підготовлені на основі архівно-кримінальних справ колишніх радянських органів держбезпеки.

З метою всебічного аналізу радянської політики у сфері культури використано спогади партійних діячів, учасників українського підпілля та ін. Назвемо мемуари М. Хрущова [17]; Є. Стахів [16]; спогади жертв радянських репресій «Дорогами болю» [14]. Особливо цінними для аналізу особливостей повсякденного життя населення західноукраїнського регіону та ілюстрації діяльності сталінської репресивної системи є спогади незламних людей які вистояли і пережили цю нелюдську систему. Слід врахувати той факт, що інформація цього виду джерел суб'єктивно відображала тогочасну дійсність, адже їх автори були безпосередніми учасниками тих подій та мали власні переконання. Тому ми використовували критичний аналіз і верифікацією поданого у цих спогадах матеріалу. Зауважимо, що для мемуарів радянської доби характерні були відверті штампи комуністичної пропаганди, що було даністю цього виду джерел.

Таким чином, аналіз джерельної бази досліджуваної проблеми засвідчує, що питання відновлення діяльності культурно-освітніх установ, форми та методи радянської пропаганди, особливості використання культурної сфери в процесах радянзації Західної України у 1944–1953 рр. широко представлено різними видами документів та матеріалів. Основну групу джерел, опрацьованих у ході наукового дослідження, склали: збірники опублікованих документів й матеріалів та мемуарна література. Однак, відсутність комплексних історіографічних праць з цієї проблематики надзвичайно актуалізує наше дослідження. Важливими для написання тексту роботи були монографічні видання, періодика, збірники опублікованих документів й матеріалів. Все це у комплексі дозволило ґрунтовно розкрити означену проблему.

РОЗДІЛ 2. УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ В КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1944–1953 РР.)

2.1. Державна політика радянської влади у сфері культури

Вже у процесі звільнення українських земель від німецького окупаційного режиму розпочалися відбудовчі процеси в усіх сферах суспільного життя. У планах радянського керівництва надзвичайно важливим було відновлення комуністичної ідеологічної системи, продовжувалось зміцнення тоталітарної системи, політика «закручування гайок» знову набирала обертів, що значною мірою проявилось в Україні.

Особливе місце в процесах післявоєнної відбудови відводилось західноукраїнському регіону, адже в «щасливій сім'ї народів» ці землі були порівняно недовго. Це в свою чергу призвело до того, що на звільнених територіях з новою силою розпочалась ідеологічно-виховна робота серед населення та викорінення «неблагонадійних» [23, с. 31]. Радянська політична система трималася на хиткій основі, населення краю досить негативно ставилося до радянської влади і тоталітарної системи управління. Виявом пануючих у регіоні антирадянських настроїв стало масштабне розгортання збройного національно-визвольного руху. Відтак тут розпочалась «друга радянізація» і в умовах складної політичної та військової ситуації комуністичній владі практично прийшлося «відвойовувати» свої позиції впродовж ще дуже довгого періоду [26, с. 76].

Сталінський режим прагнув якнайшвидше здійснити соціалістичні перетворення (колективізацію, індустріалізацію, культурну революцію) та створити необхідні умови для остаточної інтеграції західноукраїнського регіону до складу СРСР [20, с. 340]. Першочергова роль в цьому плані відводилась саме культурній сфері. Адже через пропаганду, систему освіти, засоби масової інформації, культурно-освітні установи та мистецтво суспільству насаджувались потрібні комуністичній владі ідеали.

Трирічна німецька окупація та розруха ще більш ускладнили політичну обстановку та економічну відсталість краю, обмежували здійснення революційних перетворень які бажала радянська влада. Гостро відчувалась недостатність і відсутність партійних, радянських і господарських кадрів. Також збройне підпілля українських націоналістів мало значну підтримку в суспільстві і усіма засобами намагалось перешкодити відновленню органів радянської влади і здійсненню соціалістичних перетворень.

На завершальному періоді війни відбувалося повернення радянської політичної системи на українські землі, що були під німецькою окупацією. Під час наступу Червоної армії на відвойованих територіях створювались радянські, партійні та комсомольські органи влади, які настирливо впроваджували політичну волю вождя. Особлива увага була зосереджена на радянзації західних областей України, що перебували у складі інших держав і населення яких з настороженістю ставилося до радянської влади [23, с. 31].

Сталінський тоталітарний режим, що був запроваджений в західноукраїнському регіоні включав створення органів радянської влади, імітацію виборів, які проходили під контролем більшовиків з відстороненням опозиційних їм кандидатів, націоналізацію землі та власності, репресії проти представників ворожих класів [75, с. 5–10]. Український історик Юрій Шаповал називає цей процес «советизацією» [106, с. 3].

Важливим інструментом прискореної радянзації західноукраїнського краю була кадрова політика. Формування місцевих партійних органів відбувається форсованими темпами. Погоджуємось зі думкою Ярослава Яроша, що «прямим наслідком сталінської моделі держави є певна моральна деформація українського суспільства, перехід від активної політичної позиції до позицій аполітичності, абсентеїзму» [75, с. 6]. Адже на західноукраїнських землях тоталітарна політика характеризувалася повним відчуженням народу від власності та будь-якої політичної влади. Комуністична партія (більшовиків) України (КП(б)У), в обличчі її верхівки, стала контролювати усі сфери життя українського суспільства. Особливістю було те, що комуністична партія мала

монополію на владу, що пізніше призвело до утвердження режиму беззаконня та політичного терору.

Більшовицька державність на Західній Україні, а тому числі і у Рівненській області, насаджувалась властивим «колоритом» імперського мислення тирана ХХ століття – Й. Сталіна, який оголосив ворожими та небезпечними для буття «єдиного і неділимого СРСР» будь-які національні домагання поневолених народів [25, с. 35]. Політика Всесоюзної комуністичної партії більшовиків (ВКП(б)) мала на меті знищити будь-які прояви національного життя, досягнути повного злиття українців з панівною народністю (російською) в єдину сутність – великий радянський народ і знищити усвідомлення своїх національних особливостей іншими народами.

Політику комуністичної партії в західних областях України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. можна назвати не інакше, як черговий експериментом. Ставилося за мету форсоване втягнення західноукраїнських земель у загальнореспубліканське і загальносоюзне русло господарського і суспільного життя зі стрімким нівелюванням специфіки краю «...їх (керівників обкомів, райкомів, загонів НКВС-НКДБ) орієнтували на вживання силових, жорстоких аж до репресій командно-натискних методів, а місцеве середовище розглядали, як однозначно вороже...» [23, с. 177–178].

Отож твердження, що серцевиною політичної системи СРСР була однопартійність, не викликає заперечень. ВКП(б) та її відокремлена філія – КП(б)У - були єдиною структурою, яка мала реальну владу. Всі інші структури були лише прикриттям всеосяжності Комуністичної партії, у діяльності котрої для демократичного зародку місця не було. Всі питання, які виносились на обговорення партійного бюро, визначалися суто рішенням першого секретаря, його слово мало вирішальне значення. Погоджуємось із твердженням В. Гулай, що «централізм пронизував усі ланки партійних структур, висунувши на перше місце вольові, командні методи керівництва» [41, с. 190].

Радянський тоталітарний режим широко використовував єдину ідеологію, яка стала об'єктом фанатичної віри, неприпустимої критики. На західноукраїнських землях при другому встановленні тоталітарного режиму

важливо було сфальсифікувати минуле, насадити радянські цінності, що були підпорядковані керуючій партії. Будь-яке інакомислення мало бути придушене, громадян позбавили об'єктивної інформації, українське суспільство мало сприймати комуністичну партію як єдине джерело істини.

Підтвердженням цього є висновок П. Чернеги у статті «Відновлення радянської влади на західноукраїнських землях у період визволення їх Червоною армією (1944-1945 рр.)», що ідейно-політична доктрина сталінського режиму у Західній Україні переслідувала триєдину мету: масову уніфікацію суспільної свідомості; повне знищення опозиційності та інакомислення і екстенсивне влиття західного регіону у «радянське соціалістичне суспільство». Хоча населення тут традиційно мало високий рівень національної та політичної свідомості і більш тяжіло до плюралістичних форм господарювання та громадського життя [103, с. 573].

Утвердження мирного життя, швидкість відновлення господарства краю та культурно-освітньої сфери значною мірою залежало від керівних кадрів. Кадрове питання також було важливим з точки зору правильного втілення державної політики. Згідно з рішенням центрального керівництва в Москві, ЦК КП(б) України вже восени 1943 р. сформував у Харкові ядро оперативних груп партійно-радянського, господарського і комсомольського активу для західних областей УРСР. Були сформовані групи обкомів партії, які очолили: Волинський – І. Профатілов, Дрогобицький (21 травня 1959 р. Дрогобицька обл. включена до складу Львівської обл.) – С. Олексенко, Рівненський – В. Бегма, Львівський – І. Грушецький, Станіславський (9 листопада 1962 р. м. Станіслав було перейменовано на Івано-Франківськ, а Станіславську область на Івано-Франківську) – М. Слонь, Тернопільський – І. Компанець [31, с. 402].

Від державних функціонерів на місцях та обласних партійних очільників залежало забезпечення виконання наказів центрального керівництва, постанов, директив. Радянські керманічі повинні були втілювати правильні рішення і об'єднувати населення регіону для виконання поставлених завдань. Від здібностей керівника управляти областю, районом, селом та містом, заводом або школою значною мірою залежало ставлення місцевого населення до влади

загалом [70, с. 141]. Державна політика висування і призначення на керівні посади не дуже відрізнялась від довоєнного часу, головний принцип складала не вміння та навички, а відданість комуністичній ідеології та неухильне виконання генеральної лінії партії. Через те, що місцевим кадрам не довіряли, то основу керівної номенклатури в регіоні складала вихідці зі східних районів УРСР та інших регіонів СРСР [27, с. 308].

Яскраво ілюструє призначення на управлінські посади приїжджого елемента та позицію щодо цього процесу республіканського керівництва, доповідна записка секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова на ім'я Й. Сталіна за листопад 1944 року. Хрущов оцінював політично-ідеологічну ситуацію в західноукраїнському регіоні як нестабільну через впливові позиції ОУН та наголошував, що «корінне покращення політичної роботи в більшій мірі залежить від залучення в більш ширших масштабах до практичної господарської і суспільної роботи місцевого населення» [91, с. 49]. Але розуміючи, що швидко підготувати необхідну кількість відданих режиму управлінців на всі посади від керівників відділів до завідуючих будинками культури з західноукраїнського партійного активу було неможливо, то на найвищому рівні прийняли рішення на керівні посади призначати надійних та перевірених спеціалістів з інших регіонів СРСР. Впроваджуючи цю ідею Микита Сергійович звітував перед Сталіним, що «до органів ЦК КП(б)У в західних областях України було направлено більше 30 тисяч робітників. В даний час нами відбираються і будуть направлені до 1 січня 1945 року ще 5 200 робітників» [91, с. 50]. Це дозволило укомплектувати штати відповідальних та керівних працівників на 86, 5 %.

Вже у листопаді 1943 року і квітні 1944 року було прийнято низку постанов ЦК ВКП(б), які визначали порядок створення парторганів і парторганізацій, а також керівних органів місцевих Рад депутатів трудящих. Навесні 1944 року з Уфи було перевезено документи парторганізацій України та переправлено обкомам партії. У свою чергу, відновлені органи КП(б)У керували створенням місцевих органів державної влади, відтворюючи радянську партійно-політичну систему [23, с. 31].

Процес цілеспрямованого направлення партійних чиновників продовжувався ще досить довго, станом на 1 січня 1947 р. на номенклатурних посадах райкомів, міськкомів і обкомів партії загалом працювало 63 060 осіб, з них місцевих 30 443 чол., або 49%, при чому керівниками обкомів КП(б)У були лише вихідці зі східних областей [46, с. 88–89], це явище було типовим, допоки партія не «виростила» нову генерацію відданих їй управлінців з місцевого активу. Загалом представники так званого «більшовицького десанту» не намагалися пристосуватися до місцевих умов, часто не знали мови, традицій, ставлячи собі за мету підкорити та «перевиховати» населення краю.

В цей час були нанесені величезні збитки матеріальній базі культурних установ західних земель України. Відступаючі німецькі війська реквізували та відверто грабували для своїх потреб приміщення освітніх товариств, шкіл, театрів, музеїв, їх майно і бібліотеки значною мірою були знищені. Зокрема на Рівненщині було зруйновано 385 шкіл, у Львівській – 94 і напівзруйновано 165 шкіл. В західних областях було зовсім зруйновано п'ять музеїв, інші (за незначним винятком) пограбовані, надзвичайно цінні експозиції вивезені до Німеччини, зокрема лише з фондів Львівської картинної галереї – 226 видатних творів західноєвропейського мистецтва [4, с. 18].

Радянські ідеологи зазначали, що розвиток соціалістичної культури нерозривно пов'язаний з боротьбою робітничого класу та його союзника – селянства за соціалізм. Вважалось, що ідеологічною основою пролетарської культури є революційне марксистсько-ленінське вчення. В жовтні 1920 року В. Ленін у проекті резолюції «Про пролетарську культуру» писав: «Весь досвід новітньої історії і особливо більш як піввікова революційна боротьба пролетаріату всіх країн світу з часу появи «Комуністичного Маніфесту» довели, безперечно, що тільки світогляд марксизму є правильним виразом інтересів, точки зору і культури революційного пролетаріату» [48, с. 7]. Саме ці постулати і лягли в основу державної політики радянської влади як в усіх республіках СРСР так і в Західній Україні зокрема. Культурна сфера повністю підпорядковувалась завданням комуністичної партії по вихованню трудящих у дусі комуністичної моралі та оспівуванню сталінського тоталітарного режиму.

Відновлення культурного життя краю у післявоєнні роки відбувалось у дуже складних умовах. Розуміючи що саме від діяльності культурно-освітніх установ залежить рівень лояльності місцевого населення до радянської влади, партія й уряд докладали багато зусиль для відновлення і розвитку соціалістичної культури. Вже 21 грудня 1944 р. у складі уряду УРСР була створена Рада допомоги західним областям республіки, в яку увійшли п'ять відповідальних працівників ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР на чолі з заступником Голови Раднаркому УРСР Л. Р. Корнійцем, а в 40 республіканських наркоматах та управліннях затверджено заступників наркомів і начальників. Дещо пізніше в ЦК КП(б) України було створено спеціальний відділ по роботі в західних областях [31, с. 409]. Все це зробило партійне, радянське та господарське керівництво в західних областях республіки більш оперативним та ефективним.

Незважаючи на труднощі воєнного часу, радянський уряд надавав значну матеріально-технічну і фінансову допомогу західним областям УРСР. Вже в 1944 р., на відбудову зруйнованого війною народного господарства було асигновано понад 252 млн. крб. Використовуючи частину цих коштів, місцеві органи радянської влади вже через кілька місяців після визволення відкрили 5 690 шкіл які охопили навчанням 838 тис. дітей. Для їх роботи з східних областей республіки було направлено 13 тис. вчителів (які мали активно пропагувати соціалізм), передано 4 млн. підручників. Почали роботу 14 вищих навчальних закладів, 65 технікумів, які охопили навчанням 12 тис. студентів. Були відкриті лікарні на 12 тис. місць, 343 фельдшерсько-акушерських пункти, 221 сільський лікувальний пункт, поліклініки, дитячі ясла та інші заклали. Почали роботу 15 театрів, 200 кінотеатрів і стаціонарних кіноустановок, 214 радіотрансляційних вузлів [31, с. 409].

В галузі культурного будівництва в післявоєнний період велику роль відіграли постанови ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У з ідеологічних питань, прийняті протягом 1946–1948 років. Керуючись ними, партійні організації спрямували зусилля на розвиток соціалістичної культури, усували недоліки в ідеологічній роботі. Зокрема у серпні 1946 року VIII сесія Верховної Ради УРСР прийняла

Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства республіки. Він визначив конкретні завдання розвитку економіки, науки, освіти і культури на 1946–1950 роки [48, с. 11]. Особливо велика увага приділялася розвитку економіки і культури «молодих» західних областей республіки.

Центральне місце в планах радянського керівництва щодо ідеологізації західноукраїнського регіону та його культурного розвитку в руслі соціалізму займало шкільництво. Наслідком післявоєнної розрухи в освітній сфері була необлаштованість навчальних приміщень, нестача підручників, наочності, шкільних меблів та навіть канцелярського приладдя. Багато шкільних приміщень, особливо в містах використовувались не за призначенням, погано був організований підвіз учнів з віддалених сіл, в більшості шкіл не було їдалень. Погане фінансування системи освіти середини 40-х рр. відбивалось на рівні матеріально-технічного забезпечення шкіл, становищі освітян, та безпосередньо на умовах навчання школярів.

У зв'язку з недостатнім фінансуванням, використанні коштів не за цільовим призначенням, місцеві органи влади широко залучили до процесу відбудови шкільної мережі громадськість сіл та міст. Поширення набув рух за відбудову зруйнованих і спорудження нових шкільних приміщень силами, засобами і руками самого населення – «методом народної будови» [40, с. 55], який виник ще в роки війни з ініціативи жителів с. Верхівня на Житомирщині. Потрібно зауважити, що у питанні відновлення шкільної мережі суспільство та органи влади виступали разом. У липні-серпні 1944 р. цей рух поширився на всю Україну. Не став винятком і західноукраїнський регіон, завдяки чому сотні шкіл у таких складних умовах відновлювались і ремонтувалися колективними зусиллями. Наприклад батьки, учні й вчителі Стебниківської семирічної школи Дрогобицької області, взагалі не витрачаючи державних коштів, своїми силами повністю відремонтували шкільні приміщення, обладнали електроосвітлення, підвели до них газ [40, с. 56]. В районах Львівщини з 16 по 23 червня 1946 р. були проведені недільники по всій області, в наслідок чого було відремонтовано 898 квартир вчителів, 683 школи та повністю забезпечено паливом. На Волині вчителі разом з батьками і учнями самостійно виготовили

шкільне обладнання та наочність [91, с. 49]. Селяни за свої кошти купували фарби, скло, пиломатеріали, цвяхи, заготовляли вапно, глину, пісок, паливо. Активно влада залучала суспільство для підготовки освітніх закладів до навчання і на початку 1950-х рр. Населення займалось виготовленням меблів, ремонтом шкіл і класних кімнат, квартир вчителів та будівництвом нових шкіл.

Таким методом у 1944–1950 рр. у республіці було побудовано, а також відбудовано зруйнованих повністю або частково 1 669 шкіл на півмільйона учнівських місць [98, с. 44]. Значною заслугою громадськості було те, що більшість шкіл західних областей України в складний період відновили свою роботу. Основна частина дітей шкільного віку отримали доступ до освіти.

Важливе місце в розвитку післявоєнної культури займала ліквідація неграмотності та неписьменності серед населення Західної України. Як Колонізаторська політика різних держав-окупантів призвела до величезного рівня неосвіченості серед західноукраїнського населення. Тому в цьому питанні також не обійшлося без політичного підтексту. Колегія міністерства освіти УРСР у постанові від 4 червня 1947 р. визначала – «ліквідація неписьменності та малописьменності має виключне державне значення, ця робота допомагає населенню активно включатися в наше соціалістичне життя» [91, с. 50].

Реорганізація та уніфікація культурної сфери західноукраїнського регіону тривала до кінця 1940-х – початку 1950-х рр. Проведені радянською владою заходи призвели до значного розширення культурно-освітніх установ в регіоні. Зокрема на початку 1950-х рр. у західних областях УРСР працювало 16 театрів, ряд хороших капел і ансамблів пісні й танцю, понад 250 районних будинків культури, близько шести тисяч сільських клубів, більш як 2 600 бібліотек» [40, с. 66]. Таким чином, можна стверджувати, що радянська влада вміло використала емоційне піднесення народу, намагання приблизити своєю працею справжнє мирне життя. Водночас головним і позитивним наслідком стало те, що означений рух відіграв важливу роль у відбудові шкіл зруйнованих в роки війни, і в їх подальшому розвитку.

Повсякденним елементом життя українського народу у післявоєнний період став контроль держави за всіма сферами суспільства. Держава прагнула

формувані думки населення, лояльність до себе, уявлення про світ, слухняність та відданість існуючому режиму [43, с. 3]. В таких умовах радянська культурна політика підпорядковувалася завданню будь-якими методами розправитись з національно-визвольним рухом. Саме цей фактор став домінуючим при формуванні культурно-освітніх установ західноукраїнського регіону, які повинні були виховувати молоде покоління в дусі відданості соціалістичним ідеалам.

Важливим аспектом радянської культурної політики та водночас дискусійною проблемою є питання русифікації західноукраїнського регіону. У післявоєнний період українська мова була панівною в суспільному житті регіону. Зокрема у Львівській області у 1945/46 навчальному році з 923 шкіл, українською мовою навчання було – 858 шкіл. У Станіславській було 818 україномовних шкіл з 842 шкіл. На Волині взагалі показник україномовних шкіл складав понад 93% [98, с. 44]. Таким чином виходить, що розмови про тотальну русифікацію західноукраїнського регіону є надуманими, але це не так. Адже радянська влада усвідомлювала, що в регіоні де рівень грамотності був найнижчий у республіці, для його інтеграції у загальносоюзну ідеологічну систему, спочатку потрібно провести «лікнеп», а зробити це було можливо лише на рідній мові більшості населення. Тому тут русифікація набрала «повзучого» характеру і кількість російськомовних шкіл збільшувалась поступово. Наприклад в Львівській області кількість російськомовних шкіл в 1946/47 н.р. вже складала 47 [79, с. 32]. Волинський облвно звітував, що прибулі у 1946 році в місто Луцьк вчителі зовсім не володіли українською мовою. Незнання української мови було поширеним явищем серед агітаторів, які мали доводити місцевому населенню переваги радянського ладу: «Працювати серед населення доводиться на українській мові, а це складно і дуже гальмує роботу» [35, с. 39].

Згодом коли радянська влада зміцніла свої позиції в регіоні та Україна опинилася під міцною опікою «старшого брата». Не було більше потреби з тактичних причин зберігати українську мову [54, с. 19]. Після виходу статті Й. Сталіна з мовознавства, суть якої полягала у тому, що українська мова як і

білоруська є лише «відламками» російської, та низки урядових постанов з цього питання, розпочався процес наступу російської мови на всі сфери культурного життя Західної України.

Широкого розмаху ситуація з русифікацією набрала в кін 40-х поч. 50-х рр. Солідаризуємося з думкою Степана Сворака, що «у всій радянській навчально-виховній системі чітко проявляється тенденція вважати людину не метою виховання, а лише засобом досягнення мети. Неодмінними умовами такої системи були уніфікація та русифікація» [78, с. 75]. А російський дослідник української визвольної боротьби Олександр Гогун опрацювавши масу партійних, армійських і чекістських звітів, постанов та донесень чітко охарактеризував радянську політику як русифікаторську: «Не в останню чергу із за напливу російсько-радянської культури повстанці довгі роки знаходили підтримку серед місцевого населення, яке хотіло говорити на рідній мові, а не на чужій – якій би вона не була: польська, румунська чи російська» [37, с. 311].

Політику русифікації в культурній сфері яскраво ілюструє книжковий фонд УРСР, який у уже в перші післявоєнні роки заповнила художня та політична література надіслана з Москви. Наприклад, у 1946 році Міністерство освіти УРСР видало 98 назв навчальної літератури, з яких лише 28% були оригінальними, решта були перекладами з російської мови [78, с. 171]. А Головне управління в справах літератури та видавництва СРСР за вказівкою Відділу агітації і пропаганди ЦК ВКП(б) видало зведений список «політично шкідливої» літератури, який налічував 7 тисяч позицій, що підлягали негайному вилученню з фондів бібліотек [23, с. 76]. Крім того цей список з року в рік регулярно поповнювався, туди потрапляли все нові жертви тоталітаризму – діячі науки та культури праці яких визнавались ідейно ворожими та шкідливими.

Разом з тим слід констатувати, що загалом в західноукраїнському суспільстві панувала українська мова, чого не скажеш про зрусифіковану вертикаль влади, будинки культури та вищі навчальні заклади, де більшість предметів викладалась російською мовою. Всеохоплюючий наступ на українську мову буде здійснений вже Хрущовим і його законом про освіту, де

національні мови оголошувались пережитками минулого, адже вважалося, що «російська вже стала другою рідною мовою для більшості громадян» [54, с. 22].

Політичне керівництво Радянського Союзу категорично не влаштовував рівень ідейної свідомості населення західноукраїнського регіону. Важливим елементом тогочасного суспільного життя був антирадянський рух опору організований ОУН, який значно гальмував процес інкорпорації населення краю в загальносоюзну систему. Для того щоб покінчити з будь-якими проявами самостійництва в Західній Україні всі сили були кинуті на силовий розгром підпілля, ліквідацію його соціальної бази та комуністичну пропаганду в усіх сферах життя.

Поряд з систематичним контролем над сферою культури сталінський тоталітарний режим ініціював періодичні викривальні кампанії які стали частиною сумнозвісної політики – «ждановщини» [22, с. 55]. Розгромні постанови з ідеологічних питань задавали тон по ідеологічно-політичній роботі серед суспільства загалом та в сфері культури зокрема. 26 липня 1946 р. ЦК ВКП(б) ухвалив резолюцію «Про серйозні недоліки і помилки» керівництва української компартії. Серед багатьох звинувачень наголошувалось на недостатній увазі «до підбору й ідеологічно-політичного виховання кадрів у галузі науки, літератури та мистецтва», наголошувалось, що саме там знайшла притулок «ворожа буржуазно-націоналістична ідеологія» [30, с. 224].

Однією з найвідоміших стала постанова ЦК ВКП(б) «Про журнали «Звезда» і «Ленинград» від 14 серпня 1946 року, в якій гострій критиці з боку влади піддавались письменники, поети, інтелігенція які у свої творах мало приділяли уваги ідеологічному чиннику та уникали пропагування комуністичних ідеалів, їхні праці визнавалися шкідливими та ворожими радянському суспільству [2, с. 1028]. На її основі ЦК ВКП(б)У видало свою постанову – «Про питання історії України і української літератури» в якій головний наголос робився на покращенні ідеологічної роботи культурно-освітніх установ. Оголошувалась боротьба культпросвітніх працівників проти зовнішніх і внутрішніх ворогів, викритті перекручувань у висвітленні історії України і літератури, головним чином проти концепції Грушевського і його

школи, куди відносили всіх українських науковців, що не влаштували Москву.

Головний пропагандист радянського Союзу післявоєнних років – А. Жданов, спрямовував свої доповіді на «викриття» різних «перекручень і хиб» у історії, літературі, філософії, музиці. А відповідні Постанови ЦК ВКП(б) негайно дублювалися в Україні. За офіційним формулюванням боротьба скеровувалась проти «безідейності, безпринципності, формалізму, космополітизму й низькопоклонства перед гнилим Заходом» [82, с. 118]. На практиці вона швидко перетворилася на кампанію насадження російського шовінізму в його радянській інтерпретації.

Всього за період з 1946 по 1951 рр. було прийнято 12 найбільш важливих за своєю суттю постанов ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У з ідейно-політичних питань [102]. Ці постанови заклали ідеологічну основу для наступу на всі галузі господарського та культурного життя західноукраїнського суспільства, освітньої та мистецької інтелігенції. Їх суть зводилась до того, що партійні та силові структури повинні були розгорнути всеохоплюючу пропаганду серед західноукраїнського населення та вести рішучу боротьбу проти ідеології ОУН.

Надаючи особливу увагу пропагандистському впливу радянська влада розпочала жорсткий атеїстичний тиск на населення, намагаючись підпорядкувати світогляд людей виключно одній комуністичній ідеології [89, с. 346]. Великою проблемою для підвищення ідейної роботи в західноукраїнському суспільстві стало те, що багато діячів освіти і культури були релігійними і відвідували церкву. Таких осіб рекомендувалось звільнити та очистити від них школу, театр, радіо та будинки культури, бо як наголошувалось вони ніяк не розуміють свого значення в суспільстві. Також загальносоюзне і республіканське керівництво постійно вимагали від органів влади на місцях розгорнути широкомасштабну ідеологічно-виховну роботу серед молоді, створювати комсомольські організації у селах, на кожному підприємстві, освітньому закладі. Ця програма була накреслена у Постанові ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 р. [65, с. 71]. Важливим показником правильного ідеологічного виховання інтелігенції в очах влади була їх належність до

комуністичної партії та комсомолу. В західноукраїнському регіоні в цьому плані у більшовиків спочатку були великі труднощі.

Крім всеосяжного ідеологічного контролю органів державної влади над культурною сферою практикувались регулярні перевірки по ідеологічно-політичній роботі. Для контролю над закладами культури та освітніми установами, створювались спеціальні комісії з числа партпрацівників, до складу яких входили і представники каральних структур. Для прикладу за результатами однієї з таких перевірок впродовж 1949/50 н. р. із 46 822 вчителів західних областей УРСР підлягало заміні 1 529, у тому числі за зв'язки з ОУН – 617, «зкомпроментованих» – 141, «куркулів» – 59, за релігійні мотиви – 84, за іншу діяльність – 628 [96, с. 177]. У Станіславській області протягом 1952/53 н. р. з 7 656 вчителів було замінено 2 620 [79, с. 39].

Таким чином, державна політика радянської влади у сфері культури на теренах Західної України характеризувалась низкою особливостей: подолання післявоєнної розрухи та відновлення культурно-освітніх установ; вирішення кадрового питання, забезпечення регіону ідейно перевіреними працівниками; поширення комуністичної ідеології в усіх ланках суспільного життя; встановлення всеосяжного ідеологічного контролю над культурною сферою.

2.3. Форми та методи комуністичної пропаганди

Радянська влада утверджувалася на західноукраїнських землях з метою остаточно перетворити регіон на інтегральну частину СРСР та розправитися з усіма непокірними, передусім національно свідомою інтелігенцією – вчителями, діячами науки, мистецтва та культурно-освітніх закладів. У післявоєнний період державна культурна політика була підпорядкована завданню будь-якими засобами покінчити з національно-визвольним рухом. Цим планам сприяла розгорнута система агітації та пропаганди.

Після Другої світової війни політики, журналісти і науковці стали досить широко вживати слово «тоталітаризм». На межі 1940–50-х років з'явилась низка публікацій, у продовжувалась розробка теорії тоталітаризму. В 1949 році французький вчений Ж. Моннерот у книзі «Соціологія комунізму» назвав тоталітаризм «абсолютизмом двадцятого століття» і визначив його як поєднання політичної, економічної та духовної влади [22, с. 20]. У 1951 році німецька дослідниця Х. Арендт у ґрунтовному дослідженні під назвою «Походження тоталітаризму» детально описала суть і особливості існування тоталітарних систем. Зокрема Арендт зазначала, що у ХХ столітті сформувалась нова та цілком унікальна форма деспотизму, що ґрунтувалася на масовій мобілізації, всеохоплюючому підпорядкуванні суспільства владою як політично так і ідеологічно. Найбільш яскравими проявами такої системи дослідниця називала нацизм та комунізм [18, с. 20].

Поступово у світовій історіографії сформувались основні риси тоталітарного суспільства:

- 1) офіційна ідеологія, яка охоплювала всі аспекти людського існування і яку кожен повинен був сповідувати;
- 2) єдина всеохоплююча партія, ієрархічно організована, керована, як правило, однією людиною і тісно пов'язана з державною бюрократією;
- 3) система терористичного поліційного контролю, спрямованого не лише проти «ворогів» режиму, але й проти довільно вибраних суспільних груп;
- 4) монопольний контроль за засобами масової комунікації, у тому числі за пресою, радіомовленням, кінематографом;
- 5) монопольний контроль за всіма засобами збройної боротьби;
- 6) централізований контроль за всією економікою країни [22, с. 22].

Зрозуміло, що в тоталітарному суспільстві система пропаганди відігравала ключову роль. Після повернення радянської влади на терени Західної України, сюди було спрямовано весь арсенал роками відпрацьованої комуністичної агітаційно-пропагандистської машини. Більшовицький агітпроп нараховував широкий спектр різних маніпуляцій та впливів на свідомість широких мас населення.

Основні форми комуністичної пропаганди в західноукраїнському суспільстві у 1944–1953 рр. полягали у зміцненні сталінського тоталітарного режиму за допомогою однопартійності, запереченні плюралізму думок, нетерпимості до інакомислення, постійному ідеологічному тиску на всі сфери культурного життя регіону, фізичному знищенні ворожих владі елементів. При цьому застосовувався широкий спектр різноманітних методів, від матеріальних заохочень, нагород, премій до цензури, громадського осуду та репресій [84, с. 113]. Серед багатьох пропагандистських методів щодо впливу на свідомість населення слід виокремити: багатократне повторення вигідної для влади інформації та лозунгову пропаганду; апелювання до комуністичних авторитетів, класиків марксизму-ленінізму; звинувачення у невдачах та прорахунках внутрішніх ворогів, передусім «українських буржуазних націоналістів»; пропаганда страху пов'язана з зовнішніми ворогами; виховання молоді у комуністичному дусі через мережу культурно-освітніх установ; пропаганда соціалістичних ідей у пресі та радіо; навішування ярликів та демонізація ворога; створення культу-особи; маніпуляція та дезінформація; часткове приховання правди та ін.

Центральним елементом радянської пропаганди у 1940-х рр. став образ «творця перемоги» та «батька народів» – Й. Сталіна, формування якого розпочалося пропагандою ще в роки німецько-радянської війни. На тлі досягнутої перемоги і під впливом потужної партійної пропаганди ще величніше підносились постать вождя. Цей міфічний образ опановував свідомістю мільйонів радянських громадян, навіть багатьма критично мислячими представниками інтелігенції. Письменник В. Некрасов згадував: «На жаль! Ми пробачили Сталіну все! Колективізацію, тридцять сьомий рік, розправу з соратниками, перші дні поразки». П. Григоренко писав: «Сумніви, які стукотіли в душу напередодні війни, зникли. Сталін був знову для мене «великим непогрішним вождем» і «геніальним полководцем» [23, с. 30].

На завершальному етапі війни відбувалося відновлення радянської політичної системи на всіх українських землях, що були під німецькою окупацією. У процесі наступу Червоної армії на зайнятих територіях

створювались радянські партійні, державні, силові, комсомольські органи влади, які наполегливо впроваджували політичну волю Сталіна. Особлива увага зверталась на «радянізацію» західних областей України, населення яких з настороженістю ставилося до радянської влади.

Важливим моментом у сталінській тоталітарній ідеології посідало місце створення образу ворога радянського народу. Це було необхідним для того щоб легітимувати арешти, депортації, розстріли, виморювання голодом. Адже для більшовиків репресії були «інструментом пролетарської диктатури», а отже, цілком звичними для знищення ворогів, означених чи призначених більшовицьким режимом. Як зазначає Ксенія Кузіна: «більшовикам був властивий бінарний світогляд, який поділяв світ на «своїх» та «чужих», «героїв» та «ворогів» [55, с. 1203].

Разом з тим національне життя в Україні не припинялося, воно перероджувалося у нові форми, співіснувало з тогочасними реаліями буття. Українці чинили спротив і це автоматично робило їх ворогами сталінського режиму. В радянському дискурсі вони мали різні «ворожі іпостасі»: українські селяни, які були проти колгоспної системи, які хотіли самостійно працювати на своїй рідній землі і ні від кого не залежати, стали іменуватися «куркулями»; ті українці, які прагнули до створення незалежної суверенної держави, отримали тавро із похідними від прізвищ очільників українського визвольного руху, таких як Тарас Бульба-Боровець, Симон Петлюра та Степан Бандера – «бульбівці», «петлюрівці», «бандерівці» відповідно; представники української інтелігенції, еліти, митці, науковці та політичні діячі стали в очах режиму «українськими буржуазними націоналістами». Варто відзначити, що будь-яка із зазначених категорій не мала меж, а для пересічних українців це означало небезпеку, бо можна було перетворитися на ворога будь-якої формації.

М. Шитюк зазначає, що «ворог народу» був перетворений із ідеологічного противника на кримінальний елемент і розглядався завжди як особливо небезпечний злочинець. Його політичні діяння розцінювались як кримінальні злочини і таких контрреволюційних злочинців карали значно суворіше, ніж кримінальні елементи [107, с. 139]. Образи ворогів утверджувалися в масовій

свідомості населення за допомогою розлогої системи агітації та пропаганди. Це було засобом насадження комуністичної ідеології.

Пропаганда здійснювалася на державному рівні, маючи на меті контролювати суспільство і таким чином втілювати власні завдання. Пропаганда працювала через засоби масової інформації (радіо та пресу), заклади культури (клуби та кінотеатри), освітні заклади та колективні господарства, через художню літературу, образотворче мистецтво, навіть архітектуру, залучаючи до цієї програми спеціально підібрані та навчені агітаційні бригади [4, с. 3]. Вони проводили так звану виховну роботу з масами, здійснювали їх інформування, проводили ту чи іншу агітацію, налагоджуючи цілу систему сільських, районних, обласних штатних і поза штатних пропагандистів.

Центральний Комітет КП(б)У і РНК УРСР спрямували увагу радянських і партійних органів та їх відділів пропаганди на необхідність урахування конкретної політичної обстановки й особливостей роботи в західних областях УРСР. Головна особливість західних областей полягає в тому, що як зазначалось в одній з постанов ЦК КП(б)У: «населення цих областей не пройшло тих етапів класової боротьби, які пройшли трудящі східних областей у період підготовки і проведення Жовтневої соціалістичної революції. Робітничий клас і трудове селянство східних областей під керівництвом більшовицької партії пройшли сувору школу боротьби проти капіталістів, поміщиків і куркулів в роки реакції і громадянської війни і проти куркульства в роки колективізації» [48, с. 47].

Усі важливі питання культурної політики вирішувались у відповідних структурах ЦК ВКП(б), перш за все у відділах пропаганди і агітації. Будь-яке нововведення у цій сфері обов'язково починалося з постанови ЦК партії, потім дублювалося урядовими рішеннями на союзному та республіканському рівнях, а виконання доручалося регіональним партійним органам влади [84, с. 113]. Таким чином, українська радянська культура залишалася під жорстким контролем російського державного апарату.

За зовнішньою видимістю відновлення і розширення мережі наукових, мистецьких, освітньо-культурних закладів (клубів, шкіл, театрів, музеїв, тощо) приховувалися безвихідна ситуація, що склалася в усьому національно-культурному житті. Як і в довоєнні роки, режим централізував всі культурні процеси, звів духовне життя в єдине русло, контрольоване і кероване комуністичною партією. За загальноприйнятим у Радянському Союзі стандартом відбулася повна уніфікація системи народної освіти, середніх і вищих навчальних закладів, видавництв, наукових, театральних і художніх установ, преси [4, с. 21].

У результаті підпорядкування культурної сфери в різних її проявах безпосередньому контролю партійних органів, визначальною рисою суспільства ставала одноманітність. Вся культурна політика дуже скоро набула яскраво вираженого пропагандистського характеру. Коли будь-яка діяльність диктувалася не потребами суспільства, а намаганням якнайшвидше і за всяку ціну досягти ознак соціалістичності та відповідності ідеологічним догмам.

На службу пропаганді була поставлена цензура як один із методів контролю за ідеологічним складником суспільного життя західноукраїнського регіону. У процесах нарощування ідеологічного контролю держави над суспільством ключове значення відігравали органи цензури створені ще в перші роки радянської влади. Зокрема такою структурою було Головне управління у справах літератури і видавництв при Раді Міністрів УРСР (Головліт). Головним його завданням було здійснення цензурного нагляду за навчальними підручниками, пресою, театральними п'єсами, радіомовленням та ін. Перш за все посилювався контроль за тими виданнями які надходили із за кордону. У 1948 році було створено спеціальний відділ контролю за ввезеною літературою. Цим відділом лише за першу два роки було заборонено і переміщено в «спецхрані» 441 тис. іноземних видань, що надійшли до Радянського Союзу [22, с. 56]. При таких масштабах роботи постійно зростав апарат органів цензури та їх відділів на місцях.

Для централізованого постачання навчальної літератури та лабораторного обладнання у навчальні заклади Укркнигкультторг мав відкрити в усіх

обласних центрах спеціалізовані магазини, а при магазинах культтоварів – спеціальні відділи наочних посібників. ЦК КП(б)У і РНК УРСР зобов'язали обкоми КП(б)У «встановити суворий контроль за правильним розподілом і своєчасним просуванням літератури, зокрема шкільних посібників у райони, села, бібліотеки і школи, періодично перевіряти роботу і заслуховувати на бюро доповіді керівників книготорговельних організацій [48, с. 45].

Контроль за процесом виховання в дусі вірності комуністичній партії та прищеплення соціалістичної ідеології здійснював відділ пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, який регулярно направляв відповідні обласні та районні відділи на систематичну роботу з населенням: лекції, засідання, вивчення класиків марксизму лєнінізму, робота агітаторами, зустрічі та ін. Центральне місце в їхній роботі займало комуністичне виховання молоді та боротьба проти впливів української націоналістичної ідеології.

Післявоєнна радянська організація мала прямий вплив на освітню сферу у західному регіоні. Перед встановленою владою була низка проблем, які варто було швидко усунути. Адже виховання у школі чи будь-якому іншому закладі освіти ставило перед собою завдання – прищепити і розвинути комуністичний світогляд. Після нацистської окупації значна частина загальноосвітніх шкіл були знищені, навчальні приміщення не були облаштовані належним чином, підручників не вистачало так, як і меблів у класах. У перші післявоєнні роки важливою залишалася проблема нестачі педагогічних кадрів. Зумовлено це було тим, що близько 30% довоєнного складу вчителів республіки були втрачені під час війни. На Західній Україні катастрофічно не вистачало кваліфікованих освітян, так, у Рівненській області працювали 3 100 вчителів, не вистачало 1 664 педагога [42, с. 58–59].

Більшовицькі керівники покладали на вчителя важливі завдання, поставлені комуністичною партією – він мусив формувати світогляд майбутніх поколінь комуністичного суспільства. Підрастаюче покоління мало бути відданим до кінця комуністичним ідеалам та партії, любити «батька Сталіна» і шанувати великий російський народ, відчувати ненависть до «чужих», до «ворогів» того ж таки російського народу. Таким чином, вчитель ставав

ідеологом-пропагандистом і виконував всі поставлені завдання партії [78, с. 71]. Педагоги, уродженці Західної України, весь повоєнний період були об'єктом нагляду і переслідувань з боку органів радянської влади.

Вчителям також заборонялося сприяти релігійному вихованню учнів. Тих у кого були релігійні переконання, звільняли. На педрадах та зборах педагогічних колективів постійно велися бесіди з керівництвом, був присутній громадський осуд. Ще одним завданням радянських чиновників було не допустити у заклади освіти «прихованих націоналістів», які могли б там поширювати свою підпільну пропаганду. Дійсно, масштабне ідеологічне протистояння ОУН і УПА мало прямий вплив на життя та педагогічну діяльність вчителів області. Освітян та молоде покоління закликали жити у національному дусі, вивчати історію України та історію збройної боротьби всього українського народу за утворення незалежної самостійної держави. Таких неблагондійних вчителів відносили до категорії «ворогів народу» і могли вислати у виправно-трудові табори. А для заохочення у співпраці з радянською владою іншим виплачували премії, давали нагороди та інші заохочення.

На думку радянської влади могутнім пропагандистським складником серед молоді мала стати Ленінська комуністична спілка молоді України (ЛКСМУ), яка займалась не лише пропагандою комуністичної ідеології, а й посідала важливе місце у системі контролю за повсякденним життям суспільства. Піонерія мала всеосяжний державний характер і ставила собі на меті ідеологічну індоктринацію дітей та їхнє виховання як громадян, цілковито відданих комуністичній партії та радянській державі. Як уже зазначалося важливі ідеолого-пропагандистські завдання мали виконувати комсомол та профспілкові організації, що мали бути створені на кожному підприємстві та закладі культури чи освіти. У перші післявоєнні роки регіональний партійно-комсомольський актив поповнюється, в основному, тими, хто відправляється зі східних областей України та СРСР. Адже більшість місцевого населення демонструвала політичну апатію. Для прикладу, у 1945 р. всіх вишах м. Львова навчалось 7 285 студентів, з них українців – 4 066, росіян – 1 904, поляків – 703,

євреїв – 380, білорусів – 10, інших – 222. За партійною ознакою: в лавах КП(б)У – 173, ЛКСМУ – 1 864. У Дрогобицькому інституті у 1947 р. загальна кількість студентів становила 344 особи, з них лише 8 були членами партії і 63 – комсомольцями [92, с. 122]. Створення осередків комсомолу, особливо у селах, всіляко гальмував національно-визвольний рух. Але поступово ситуація змінювалася, місцева молодь ще з шкільних парт масово та централізовано залучалася у піонери та комсомол. Також без комсомольського квитка не можливо було пробитись у профтехнічні навчальні заклади, вищу школу чи установи культури.

Сучасні історики головним рупором радянської пропаганди справедливо називають газети. Так, О. Малярчук наводить дані про те, що згідно з рішенням XIII пленуму ЦК КП(б)У обласні газети були зобов'язані друкувати дві публікації на тиждень пропагандистського характеру, основний зміст яких зводився до розповідей «про нове щасливе радянське життя», «про особистий внесок громадян у дострокове виконання нової Сталінської п'ятирічки», «порівнянь свого теперішнього життя під сонцем Сталінської Конституції з нестерпним недавнім минулим», «викриття зрадницької і антинародної політики українсько-німецьких націоналістів, церкви, Центрального розвідувального управління» та ін. [59, с. 96].

Подібні «роз'яснення» були обов'язковими для газет і журналів усіх рівнів, вони виходили окремими брошурам. Також друковані періодичні видання використовувались для боротьби радянської влади з релігійним інакомисленням. Мета друкованих статей була така – сформувати у громадян хибну думку щодо діяльності неблагонадійних для радянського ладу організацій та релігійних громад. Причому писали про різні релігії та конфесії, поширюючи одиничні винятки. У деяких газетах, зокрема і «Радянська Волинь», існувала навіть постійна рубрика зречення від віри колишніх членів релігійних громад [24, с. 97–99].

У кожному із обласних та районних центрів Західної України владою створюється ряд газет, які слугували потужним засобом ідеологічного впливу на населення. Міські та сільські влади зобов'язувалися виготовляти відповідні

вітрини та вивішувати на них газети. Домінуючою складовою пропагандистських матеріалів були ідеальні образи Й. Сталіна та інших партійних і радянських діячів. У періодичних виданнях друкувалися спеціальні тексти, що висвітлювали пропагандистські акції – державні свята, демонстрації, паради, зустрічі із партійними, радянськими й господарськими керівниками, кандидатами у депутати ВР УРСР.

Активізації ідеологічно-пропагандистського тиску на місцеве населення сприяло створення видавництв. У 1944 р. в Україні вже працювало п'ять видавництв: «Укрдержвидав», «Радянська школа», «Сільгоспвидав», Академії наук УРСР та Спілки радянських письменників України. Ці видавництва за 1944 р. видрукували 696 книг та брошур загальним накладом 16 млн. 677 тис. примірників, значна частина з яких призначалася для західних областей УРСР. Так, лише Українське державне видавництво за три місяці 1944–1945 рр. (листопад – січень) випустило для західноукраїнського регіону 29 масових брошур загальним накладом 655 тисяч примірників. Серед них праці М. Калініна «Ленін і захист соціалістичної Вітчизни», Є. Ярославського «Партія Леніна-Сталіна – організатор боротьби за перемогу над німецько-фашистськими загарбниками», А. Вишинського «Радянська держава у Вітчизняній війні», Д. Мануїльського «Народ-герой, народ-воїн», М.Петровського «Возз'єднання українського народу в єдиній українській державі» та інші [59, с. 92–93].

Як зазначали партійні чиновники активна ідеологічно-пропагандистська робота партійних організацій і радянського активу сприяла вихованню у трудящих міст і сіл глибокої віри у перемогу соціалізму, ідеали комуністичної партії. Обласні комітети КП(б)У західних областей України, аналізуючи суспільно-політичне становище в регіоні у той період констатували, «що переважна більшість населення, за виключенням куркульських елементів і сімей бандитів, добре ставиться до Радянської влади. З другого боку, численні листи низових організацій керівництву ОУН часто інформували, що через «сильний вплив на населення більшовицької пропаганди підірвано довір'я до націоналістів» [48, с. 47]. Таким чином, цілеспрямована, фронтальна та

всеохоплююча радянська пропаганда дала помітні результати. Значна частина західноукраїнського суспільства активно включилася в радянську систему цінностей, певна група вибрала тактику пристосування до існуючих умов, не маючи при цьому справжніх ідейних переконань. А та частина західноукраїнського соціуму яка продовжувала чинити опір, була взята під тотальний силовий контроль радянських репресивних органів НКВС та МДБ.

Поряд із тактикою пропаганди, залякування і розпалювання громадянського конфлікту одночасно розроблялись і застосовувались інші сценарії боротьби за вплив на західноукраїнські маси. Однією з найодіозніших форм боротьби з українським підпіллям та інакомисленням стала тактика провокацій і компрометацій. У ході здійснення заходів щодо ліквідації підпілля ОУН і його збройних формувань органами внутрішніх справ та державної безпеки західних областей УРСР використовувалися спеціальні групи, які видавали себе за підрозділи ОУН і УПА та діяли від його імені [47, с. 95]. Такими методами Москва вчергове хотіла представити українську визвольну боротьбу як внутрішній конфлікт.

Паралельно зі спецгрупами, спочатку в кожному адміністративному районі Західної України, а пізніше майже в кожному селі були створені т. зв. винищувальні батальйони (стребки), до складу яких, окрім колишніх учасників підпілля, активно «заганяли» місцевих жителів. На зміну винищувальним батальйонам з 1948 р., відповідно до спільної постанови Ради Міністрів УРСР і політбюро ЦК КП(б)У від 11 грудня 1947 р., прийшли групи охорони громадського порядку (ГОГП). На Рівненщині на той час нараховувалось 1 066 таких груп які очолювались дільничними уповноважених МВС [47, с. 96]. Місцеве населення негативно ставилось до таких формувань.

Елементи радянської пропаганди активно поєднувалися з терором та залякуванням місцевого населення. Зокрема загроза життю і безпеці походила не лише від спецслужб чи озброєних комуністичною владою формувань, а й від тих хто був уособленням цієї влади, представників компартійно-радянської номенклатури – партійних, комсомольських керівників обласного і районного рівнів, радянсько-адміністративних, заготівельних, сільськогосподарських,

фінансових, промислових, транспортних, торгівельних кадрів, працівників прокуратури, юстиції, НКВС, НКДБ, НКО та ін. [11]. Документально зафіксовано сотні прикладів зловживання владою з боку тих, хто цю владу представляв і чиїм безпосереднім обов'язком був захист людей від беззаконня.

Отже, радянська влада застосовувала широкий комплекс форм та методів впливу на культурний простір західноукраїнського регіону. Серед найпоширеніших методів комуністичної пропаганди слід виокремити встановлення однопартійності, заперечення плюралізму думок, нетерпимість до інакомислення, постійний ідеологічний тиск на всі сфери культурного життя регіону, фізичне знищення ворожих владі елементів. Насадження потрібних владі ідей відбувалось через розгалужену мережу культурно-освітніх установ, активну пропаганду в тогочасній пресі, радіо та мистецтві. Культурна сфера західних областей УРСР у післявоєнний період виявилася повністю підконтрольною сталінському тоталітарному режимові.

РОЗДІЛ 3. РАДЯНСЬКА ІДЕОЛОГІЯ У КУЛЬТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ

3.1. Вплив ЗМІ та культурно-освітніх установ на повсякденне життя західноукраїнського суспільства

Радянським громадянам нав'язували ідею ідеального безкласового суспільства, формуючи стійке уявлення про капіталістичний лад як експлуаторський, грабіжницький та антилюдяний. Заклади освіти, будинки культури та бібліотеки разом з газетами і радіо справляли неабиякий вплив на формування світогляду, ідеологічних переконань і настроїв у західноукраїнському суспільстві. Всі ці установи та пресові матеріали стали потужними засобами у пропагандистській машині радянської влади.

З перших років існування радянської влади головне місце в системі пропаганди зайняли засоби масової інформації, які проводили політику правлячої партії. Друк, радіо були продовженням партійного апарату і «ідеологічною зброєю» партії, при цьому журналістів називали «офіцерами ідеологічного фронту». В результаті практично весь зміст засобів масової інформації був пропагандистським і призначався безпосередньо для зміцнення політичної системи та ідеологічного виховання мас [34]. Преса виступала в якості потужного чинника ідеологічного впливу на свідомість і поведінку населення, направляючи їх активність в чітко спрямоване русло. Сталін прямо говорив з цього приводу: «Немає в світі кращої пропаганди, ніж друк – журнали, газети, брошури. Друк – це така річ, яка дає можливість ту чи іншу істину зробити надбанням усіх» [105, с. 181].

Зміст партійно-радянських ЗМІ визначався вищими партійними органами, а також завданням трансляції комуністичної ідеології. Саме завдання виховання «нової» людини визначали зміст преси та радіоефіру протягом усього радянського періоду. Тобто одночасно з актуальними політичними цілями радянська журналістика виконувала і більш довгострокове завдання – формування нових ціннісних установок, нового світогляду у аудиторії. Тематика друку ділилася на внутрішню і зарубіжну. У 1940-ві рр. так звана

внутрішня проблематика (про життя СРСР) включала виробничу, антирелігійну, військову пропаганду, боротьбу за ліквідацію неписьменності, за новий побут і т. д. Зарубіжна тематика зводилася до боротьби двох систем, тяжке життя пролетаріату за кордоном, бідності селян, пригнічення національних меншин і т. д. [61, с. 28]. Змінювалися лише ті теми, які відносяться до категорії інформаційних, тобто які повідомляли про поточні події в країні без їх ідеологічної оцінки.

Газети, агітплакати, брошури, листівки та журнали були зобов'язані прославляти успіхи соціалістичного будівництва, виокремлювати лише позитивні моменти, «викривати» ідейних ворогів і «зрадників». Враховуючи специфіку західноукраїнського регіону центральне місце у місцевій пресі та радіо відводилось боротьбі з українським націоналізмом. Крім того на шпальтах тогочасної періодики західних областей УРСР крім висвітлення успіхів народного господарства, час від часу з'являлися матеріали присвячені різним аспектам культурно-освітнього життя краю.

Радянська пропагандистська машина розпоряджалася колосальними ресурсами, наприклад, 27 листопада 1944 р. лише одну брошуру–звернення: «До населення західних областей України», надрукували у кількості 300 тис. брошур, 100 тис. плакатів; крім того, кожний обком партії видав по 50 тис. примірників брошури і 10–20 тис. плакатів [65, с. 71]. А подібного роду агітматеріалів та листівок видавалось з радянської сторони тисячі, кожного року, не рахуючи районних та обласних газет і журналів. В таких несприятливих умовах ОУН потрібно було відповідати своїм опонентам, сприяло пропагандистській роботі націоналістів те, що населення спочатку з недовірою відносилось до радянської агітації.

Місцеві газети «Червоний прапор» (Рівненська обл.), «Вільне життя» (Тернопільська обл.), «Радянська Волинь» (Волинська обл.), «Прикарпатська правда» (Станіславська обл.) та ін. були найпоширенішим і найефективнішим засобом впливу на західноукраїнське населення.

У кожному із обласних та районних центрів Західної України владою створюється ряд газет, які слугували потужним засобом ідеологічного впливу

на населення. Міські та сільські влади зобов'язувалися виготовляти відповідні вітрини та вивішувати на них газети.

Подібні «роз'яснення» були обов'язковими для газет і журналів усіх рівнів, вони виходили окремими брошурам. Також друковані періодичні видання використовувались для боротьби радянської влади з релігійним інакомисленням. Мета друкованих статей була така – сформувати у громадян хибну думку щодо діяльності неблагонадійних для радянського ладу організацій та релігійних громад. Причому писали про різні релігії та конфесії, поширюючи одиничні винятки. У деяких газетах, зокрема і «Радянська Волинь», існувала навіть постійна рубрика зречення від віри колишніх членів релігійних громад [24, с. 97–99].

Домінуючою складовою пропагандистських матеріалів були ідеальні образи Й. Сталіна та інших партійних і радянських діячів. У періодичних виданнях друкувалися спеціальні тексти, що висвітлювали пропагандистські акції – державні свята, демонстрації, паради, зустрічі із партійними, радянськими й господарськими керівниками, кандидатами у депутати ВР УРСР. [32, с. 12]. Саме тому значна частина місцевої інтелігенції була у центрі протистоянь між радянською владою та національним визвольним рухом. Каральні органи намагались залучити молодь на свій бік, водночас показати учасникам національно-визвольного руху, що ці молоді люди є зрадниками і не планують будувати «світле майбутнє». Така компрометація мала на меті налаштувати проти одне одного різні категорії населення. Тому від інтелігенції, творчої та наукової еліти вимагалось подавати якомога більше статей викривального змісту про українське підпілля.

Будинки культури або просто клуби вважались чи не головними опорними пунктами в поширенні радянської ідеології, особливо в сільській місцевості. Клубна робота була одним з основних способів взаємодії більшовиків з населенням. Клуби створювалися повсюдно: в місті і в селі (сільські клуби називалися «народними домами»), в армії, на підприємствах. Діяли комсомольські, студентські, шкільні, жіночі клуби. Комуністи використовували клубну роботу для вирішення партійних завдань – агітаційних, культурно-

просвітніх та ін. Через клуби відбувалася робота з активною молоддю, яку більшовики залучали до своїх лав. Радянська влада наказала будинки культури та інші культурно-освітні установи «перетворити в дієві центри розповсюдження радянської культури і радянської ідеології, комуністичного виховання працюючих, боротьби з проявами націоналістичної ідеології, проти релігійних забобонів» [104, с. 16].

ЦК КП(б)У вимагало від керівництва обкомів західних областей УРСР зорганізувати будинки культури та хати-читальні на справжні вогнища політичного і культурного виховання широких мас трудівників. Обласні відділи пропаганди рекомендували організовувати в клубах гурткову роботу по вивченні конституції та законів СРСР, преси, комуністичної літератури, праць Леніна та Сталіна [58, с. 106]. Також клуби активно використовувалися як чинник антирелігійного виховання молоді.

Поряд з пропагуванням матеріалістичного способу життя через пресу, лекції, гурткові заняття та школи місцева влада використовувала різні практичні методи. Для того щоб молодь не відвідувала Богослужіння у неділі та святкові дні, в клубах проводились лекції і бесіди, які завершувались концертами для учнів та танцями, як наслідок значна частина молоді не йшла до церкви, а йшла в клуб. На такі заходи гостро реагувало українське підпілля, в документах ОУН стосовно діяльності будинків культури є вказівки перешкоджати роботі клубів – «Не допустити існування по селах клубів. Свята, забави, мітинги, гостини все і всюди розганяти ... , а актив і упертих трубадурів сталінського будівництва розстрілювати» [93, с. 117].

Одним з ефективних способів агітації і пропаганди в перші післявоєнні роки були мобільні агітбригади, що переміщалися від міста до села. Прибуваючи в населені пункти, агітбригади проводили мітинги, читали лекції, організовували збори, брали скарги від населення, розповсюджували газети, листівки, плакати, книги, проводили виставки, кіносеанси та концерти. Дуже часто цей «більшовицький десант» потрапляв у засідки повстанців і ніс величезні втрати. Тому згодом, всім учасникам видавали особисту зброю та

інколи військовий супровід, але все одно агітпрацівники як могли уникали виїздів у віддалені села.

У другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. в західноукраїнському селі тоталітарний режим здійснив насильницьку колективізацію, яка супроводжувалася нечуваною жорстокістю, депортаціями населення у віддалені регіони СРСР. Сотні тисяч селян були відчужені та відірвані від приватної власності. Саме процес колективізації був найбільш спотворений радянською пропагандою. Пропагандисти усіма доступними методами намагалися виправдати аграрну політику комуністичної партії намагалися, селян заохотити до вступу у колективні господарства, приховати реальні плани хлібозаготівель та їхні наслідки.

Дослідник М. Сеньків умовно поділяє колективізацію на три етапи: «Перший припадає на роки початкового становлення радянської влади (1940 – пер. пол. 1941) та її відновлення (1944 – 1946), коли виникали окремі колгоспи. На другому етапі (1947 – 1948) почалася суцільна колективізація та масове відчуження селянина від власності, розгортався жорстокий терор проти національно-визвольного руху та депортаційно-пересельницькі акції. На третьому етапі (1949 – 1952) завершено суцільну колективізацію, утверджено колгоспний лад, а селянина перетворено в новітнього кріпака, підірвано соціально-економічну базу національно-визвольного руху» [80, с. 155].

Не зважаючи на широку агітаційну і пропагандивну кампанію, більшість українських селян не підтримували ідею створення колгоспів. Століттями у свідомості селян вкорінювалося почуття власника землі і тому обманути їх практично не вдавалося. Селяни не поспішали добровільно позбутися землі і віддати все напрацьоване колгоспу. Вони прагнули одержати від нової влади землю у приватну власність і вільно на ній господарювати. Звичайно, мали місце й інші настрої селян, які довіряли новій владі і щиро вірили, що це дозволить їм збагатитися і краще жити.

Пропаганду колективних господарств проводили і самі селяни-колгоспники. Керівництво намагалось залишити їх без вільного часу і тому залучали до участі у різних заходах, організованих керівництвом із метою

пропагування та доведення людям переваг соціалістичного устрою та контролю над їх вільним часом. Часто при машинно-тракторних станціях діяли спеціальні політвідділи, діяльність яких була зосереджена на «соціалістичному просвітництві». Також, колгоспний колектив часто залучали до участі у різноманітних мітингах, нарадах та з'їздах.

Що стосується бібліотек чи хат-читальнь, то самі по собі ці установи не були якимось особливим засобом агітації чи пропаганди. Однак, в сільській місцевості, бібліотека ставала своєрідним клубом, центром організації партійної та культурно-освітньої роботи більшовиків серед населення. Адже Тут не тільки брали книги для читання, а й проводили лекції, влаштовували спільні читання вголос газет або книг, знайомили жителів села з законами радянської влади і роз'яснювали їх зміст [104, с. 18].

Центральне місце в повсякденному житті західноукраїнського суспільства і як наслідок сприятливе середовище для поширення комуністичної ідеології займали освітні заклади. Через розгалужену систему дошкільної, загальної, профтехнічної та вищої школи суспільству насаджувалась потрібна владі система цінностей.

Пріоритетним завданням радянської школи було виховання підростаючого покоління в дусі глибокої відданості комуністичним ідеалам та партії, любові до «великого російського народу», «батька Сталіна» та ненависті до класових ворогів, перш за все «українських буржуазних націоналістів». Від вчителів керівництво вимагало розуміння того факту, що освітяни перш за все є працівниками ідеологічного фронту, адже виконують завдання партії і уряду по вихованню молоді [91, с. 50].

Крім того від вчителів повсякчас вимагали підвищувати свій ідейний рівень викладання, брати активну участь у громадському житті, долучатися до ведення комуністичної агітації, пропагувати переваги соціалістичного способу життя [96, с. 175]. На уроках зразковий радянський вчитель крім викладу навчального матеріалу мав переконувати учнів, що за вигнання німецьких окупантів потрібно дякувати «генералісимуму Й. Сталіну», висвітлювати величезний позитивний вплив російської культури на українську, рішуче

боротися проти проявів націоналістичної ідеології та схилення перед іноземщиною та наглядно демонструвати пріоритет радянської науки у світі.

Одним з головних елементів, що був притаманний процесу відновлення радянської освітньої системи в західноукраїнському регіоні було питання зміни та об'єднання навчального процесу відповідно до всесоюзних стандартів. Весь навчально-виховний процес впроваджувався відповідно до загальнорадянської системи з обов'язковою ідеологічно-політичною складовою у навчанні [78, с. 71]. Разом з тим здобутком стало безкоштовне та загальнообов'язкове навчання в початкових та середніх школах, як також те, що спочатку воно проводилося рідною мовою учнів.

Що стосується профтехнічної і вищої школи, то радянський уряд поряд із заходами з налагодження функціонування цих науково-освітніх установ, пріоритетну роль відводив контролю за рівнем ідейної свідомості студентів. Як уже зазначалось у цей період культурна та освітня політика держави підпорядковувалась першочерговому завданню будь-якими засобами побороти західноукраїнський національно-визвольний рух. У таких умовах освітня політика у вищих навчальних закладах набула яскраво вираженого ідеологізованого характеру.

Ідеологічна робота серед слухачів проводилася в світлі рішень з'їздів компартії. Для студентів регулярно проводилися політ-інформації на основі періодичних видань, проводились вечори на антирелігійну тематику. Як елемент корисного дозвілля розглядалися так звані культпоходи в кіно з обов'язковим обговоренням переглянутих фільмів. Постійна та цілеспрямована ідеологічна обробка майбутніх спеціалістів сприяла формуванню радянської людини з відповідним світоглядним мисленням і комуністичними переконаннями [90, с. 177].

На початку, щоб мати підтримку в суспільстві, більшовики намагались будувати школу в якій би панувала ілюзія народності, так звану «національну по формі та соціалістичну по суті». Але згодом від національної школи поступово не залишалось нічого. Окремі спроби перевести навчальний процес у вишах на українську мову наражалися на відсутність необхідного мінімуму

підручників та спеціальної літератури, відверте небажання частини викладачів [4, с. 243].

Партійні чиновники та керівництво вищих навчальних закладів проводило пряму паралель між ідейно-виховною роботою та дисципліною і успішністю студентів. На засіданнях партбюро інститутів та університетів систематично розглядалися питання про роботу викладачів щодо комуністичного виховання молоді. Регулярно обговорювався стан ідейно-політичної роботи серед студентського загалу, стимулювалося вивчення основ марксизму-ленінізму, заслуховувалися звіти агітаторів щодо виступів у групах [86, с. 66]. Широкою агітаційною і пропагандистською роботою охоплювався весь загал викладацьких і студентських колективів.

Виконуючи розпорядження республіканського керівництва щодо підвищення ідейності у викладанні, у всіх ВНЗ організовувались марксистсько-ленінські семінари та конференції. Відкриті лекції щодо переваг соціалізму над капіталізмом, до цих заходів залучали більшості студентів та викладачів. Майбутнім фахівцям, вчителям та науковцям втовкмачувалась думка, що «радянська влада врятувала трудящих західних областей від голоду, безробіття, вимирання, темряви і нещасття й забезпечила в небачено короткий строк піднесення всіх галузей народного господарства, освіти й культури» [40, с. 63]. За допомогою усіх можливих на той час засобів агітації і пропаганди радянських студентів позбавлених зв'язку з іншим світом, переконували, що єдино правильним шляхом політичного розвитку є соціалізм, а всі хто виступають проти цього – вороги та зрадники народу, які заважають становленню справедливого і заможного суспільства. Випускники профтехнічних і вищих навчальних закладів мали відчувати гордість за свою країну та в повсякденному житті пропагувати ідеологію комуністичної партії, під керівництвом якої відбувалось становлення «радісного і щасливого життя».

Крім інформаційного простору радянською системою контролювався фізичний і візуальний простір західноукраїнського регіону. Фізичний простір контролювалося шляхом перейменування вулиць і площ, появи пам'ятників-

символів. Сюди, також, можна включити військові паради, мітинги та демонстрації трудящих, покладання квітів, прийняття в піонери.

Таким чином радянські засоби масової інформації та діяльність культурно-освітніх установ мали величезний пропагандистський вплив на повсякденне життя західноукраїнського суспільства. Система освіти виконувала завдання щодо забезпечення регіону кваліфікованими кадрами у всіх сферах господарства, та виховання відданих радянській владі спеціалістів, які б сприяли процесам радянзації.

3.2. Мистецтво як засіб пропаганди соціалістичного способу життя

Радянська пропаганда зайнялася створенням своєї окремої моделі світу, використовуючи інструменти журналістики, літератури, мистецтва і кіно. Всі вони були покликані посилювати розмежування між «нашим» соціалістичним світом і «чужим» капіталістичним. Мистецькі образи повинні були зображати соціалістичний уклад життя гуманним і справедливим на протигагу ганебному і агресивному західноєвропейському імперіалізму.

Пропагандистська функція лежить на поверхні тоталітарного мистецтва. Її відкрито в різних словесних образах висувають самі тоталітарні ідеології, вона зазвичай виявляється в центрі. У мистецтві «нового типу» їй відводилась така ж важлива роль, яку сама пропаганда грає в процесі виникнення і розвитку будь-якого тоталітаризму. Сама організація художнього життя при тоталітарних режимах побудована так, що мистецтво завжди проходить по відомству пропаганди [38, с. 165]. Наприклад у Німеччині Імперська палата культури була створена як частина геббельсівського міністерства народної освіти і пропаганди. В СРСР вже в 20-х роках всі галузі культури були підпорядковані

Агітпропу (з 1948 – відділ пропаганди і агітації), який зберігав свою роль вищого партійного органу управління культурою протягом всієї історії радянської держави.

Мета тоталітарного мистецтва – змінити принцип мислення людини, але, не обмежуючи її можливостей, дати їй свободу самореалізації, знищивши саме поняття «цінність», відкрити перед особистістю уявні величезні перспективи самовдосконалення, нових пошуків, створити нову культуру, сформувати людину майбутнього. Основний принцип тоталітаризму – змусити людину коритися. Модель радянського післявоєнного мистецтва була заснована на політиці культурного терору і виключала одночасне існування будь-яких конкуруючих культурних просторів. Мистецтво могло бути тільки офіційним, державним [19, с. 339]. Так було і в західноукраїнському регіоні, коли політика культурного, ідеологічного терору доповнювалася терором політичним, фізичним знищенням всіх потенційних конкурентів тоталітарного мистецтва.

За допомогою образів мистецтво ілюструвало сталінське бачення минулого, теперішнього і майбутнього, брало участь в міфотворчості, в створенні образів вождів і героїв, в конструюванні образу ворога. Сталінське пропагандистське мистецтво не тільки формувало світогляд і впливало на естетичні смаки масового радянського споживача цього мистецтва, а й «здійснювало» репресивні функції. Ідейним ворогом опинявся кожен, хто хоч трохи відхилявся від того, що влада оголошувала каноном [109]. Яскраво це можна простежити на прикладах конкретних біографіях художників чи артистів: членів академії мистецтв, всіляко приголублених владою, нагороджених орденами і сталінськими преміями, квартирами і дачами, і тих, хто став ізгоєм, чи не висвітлювався десятиліттями і буквально вмирав в злиднях, якщо не був прямим чином підданий політичним репресіям.

Мистецьке життя також могло існувати лише світлі партійних законодавчих актів. Зокрема визначальними для письменників, художників чи театральних критиків були постанови 1946 р. «Про перекручення та хиби в «Нарисі історії української літератури», «Про журнали «Перець» та «Вітчизна», «Про репертуар драматичних і інших театрів України». У 1949 р. Пленум ЦК

КП(б)У оголосив про загострення ідеологічної боротьби, в якій «буржуазний націоналізм та безрідний космополітизм» оголошувалися головними ворогами радянського суспільства та соціалістичної системи.

У західноукраїнському культурному просторі запанував соціалістичний реалізм як вища форма «правдивого» відображення дійсності. Соцреалізм не був простим продовженням старого реалізму, навіть в його найбільш високих проявах. Це було мистецтво, перейняте глибокою більшовицькою партійністю і тенденційністю. Соціалістичний реалізм став «вищою формою пізнання дійсності», а також «прапором і надією людства», яка полягала, згідно з радянською догматикою, в новому характері самої дійсності [38, с. 176]. Тому радянське мистецтво було зобов'язане зображати переважно позитивні сторони життя.

Варто зазначити, що після 1945 року архітектура стала слугувати особливим і поширеним засобом наочної пропаганди. До 1955 року головним напрямком у радянській архітектурі був «сталінський ампір». Цей стиль був покликаний відображати радянську ідеологію, культ особистості керівника держави, навіювати оптимізм, переможні ідеї, впевненість в майбутньому, і слугували цьому – монументальні будови.

Будинки в стилі ампір помпезні і величні. Для сталінського ампіру в архітектурі характерно використання архітектурних ордерів, барельєфи з радянською символікою, композиції з скульптурних фігур керівників держави, трудящих, спортсменів, військових. В оформленні фасадів будинків використовується мармур, граніт, бронза. Новозбудовані кінотеатри, клуби, школи часто були виконані у цьому стилі [81, с. 107].

М. Лавнічек, яка є дослідницею розвитку музейної справи західноукраїнського регіону, у своїх наукових працях називає музейні заклади центрами збереження культурної спадщини. Ці заклади, на її думку, нерідко відігравали роль вагомими інструментами впливу на маси [57, с. 122]. Музеї західноукраїнського регіону не стали винятком, коли розпочався процес «другої радянзації». Він включав у себе підпорядкування музеїв потребам комуністичної ідеології. Йшлося, перш за все, про побудову експозицій таким

чином, щоб вони пропагували консолідацію зусиль різних категорій населення для перемоги соціалізму. Зверталась увага на роботу з відвідувачами, що мала спрямовуватись на антирелігійне виховання молоді. Відбулась реорганізація музейної мережі, музейні колекції були розпорошені по різних закладах, приватні колекції націоналізовані, а також мали місце кадрові зміни. Керівниками музеїв часто ставали вихідці із східних областей союзу, які часто не мали відповідної освіти. За здобуття відповідного кваліфікаційного рівня слугували одно- або тримісячні курси [57, с. 126].

Взагалі радянська західних областей у повоєнний період була прикладом штучного будівництва ідеологічного комуністичного простору. Подолати вкоріненні віками автентичні архетипи мешканців цього регіону виявилось надскладним завданням.

Ю. Каганов, досліджуючи трансформацію святково-обрядових практик в умовах радянської індоктринації Західної України, робить висновок, що має місце таке явище, як пропаганда «за нові обряди». Спеціалісти для проведення таких сучасних «нових обрядів та свят готувалися на спеціальних кущових семінарах, проводилися також спеціальні курси підвищення кваліфікації для таких організаторів, зокрема, для них читались такі лекції: «Комуністична партія і Радянський уряд про нову радянську святковість та обрядовість», «Основи марксистсько-ленінської естетики», «Засоби емоційного впливу в радянських святах та обрядах» та ін. [52, с. 187].

Вже до кінця 1944 р. були відновлені і розпочали свою діяльність Львівський театр опери та балету, Чернівецький обласний театр української драми, музично-драматичні театри у Тернополі, Луцьку, Станіславі, Рівному, Дрогобичі. 26 листопада 1944 р. у Львові відкрив свій новий сезон Український державний драматичний театр ім. М. Заньковецької. Такому розмаху сприяло те, що театри, як і інші культурно-мистецькі заклади в 1945–1947 рр., одержали від уряду УРСР державні дотації, що дозволило їм вирішити низку важливих проблем, пов'язаних із ремонтом приміщень забезпеченням необхідним обладнанням, вирішенням питання дефіциту кадрів. Театри поповнювалися новими акторами, режисерами, диригентами [4, с. 20].

Згодом працівники культури виявилися в непростих умовах: з 1948 р. держава припинила дотації установам культури. Мізерні кошти, що виділяються за залишковим принципом, стали використовуватися більш цілеспрямовано: виключно на оплату замовних ідеологізованих творів. Через великі театри з письменниками укладалися договори на предмет створення п'єс на сучасні радянські теми.

26 серпня 1946 р. оргбюро ЦК ВКП(б) прийняло постанову «Про репертуар драматичних театрів і заходи щодо його покращення». В ній, зокрема, зверталася увага на відсутність у репертуарі театрів п'єс радянських авторів на сучасні теми, впровадження в репертуар п'єс буржуазних зарубіжних авторів, захоплення постановкою на історичну тематику, незадовільна робота драматургів, відсутність принципової більшовицької театральної критики [1, с. 591]. Була проведена чистка неугодної владі мистецької інтелігенції та відбірка ідейно правильних авторів.

Згодом рішення ЦК ВКП(б) уже вимагали активізувати творчу активність таких драматургів, як Л. Леонов, Н. Погодіна, В. Соловйов, В. Вишневський, А. Крон, В. Катаєв та залучати відносно молодих А. Софронова, Б. Польового, В. Кожевнікова та інших [100, с. 84]. Тему про високий ідейно-політичний рівень радянської інтелігенції і боротьбу з підлабузництвом перед Заходом в науковому середовищі розробляли О. Штейн, який створив п'єсу «Честь», Б. Ромашов, який написав п'єсу «Велика сила». На викритті паліїв нової війни і показі зростання міжнародного авторитету Радянського Союзу спеціалізувалися І. Еренбург («Лев на площі»), К. Симонов («Російське питання»), В. Кожевніков («Доля Реджинальда Девіса») та ін.

Відновлення діяльності Рівненського театру було сприйняте місцевим населенням надзвичайно позитивно, адже вносило хоч якийсь різноманіття у важкі післявоєнні роки. Разом з тим репертуар театру і його працівники відразу потрапили під пильний контроль НКВС. Зокрема відомою театральною персоною був Віктор Розенблюм (Вікторський), який працював тут ще з початку 1930-х рр. – за польської, радянської, німецької і знову за радянської влади. Саме він після відновлення діяльності театру виконував обов'язки

директора. Зрозуміло, що маючи таку біографію він відразу потрапив в поле зору спецслужб, подавав письмову інформацію про працівників театру та їх настрої за часів німецької окупації. Однак довести свою лояльність комуністичному режимові так і не зміг: 23 квітня 1945 р. В. Розенблум був заарештований, а 20 червня 1946 р. Особа нарада при МДБ СРСР ухвалила постанову про ув'язнення його на 4 роки у виправно-трудовах таборах «як соціально-небезпечного елемента» [46, с. 35]. Також згодом було арештовано ще декількох акторів та працівників Рівненського театру.

Таким чином, можна з впевненістю сказати, що після входження після відновлення радянської влади в західних областях УРСР компартійна номенклатура намагалася поставити під свій контроль всі сторони суспільного життя, між тим і театральну сферу. При цьому застосовувалися різні методи – від директивних наказів і розпоряджень до арештів у театральному середовищі.

У художньому мистецтві післявоєнної Західної України також відбувалася гостра криза, адже частина місцевих художників опинилася на еміграції, інша – була репресована. Сюди масово направили випускників радянських художніх вишів для «перевиховання» тих, хто залишився, та ідейного підсилення мистецького середовища. Однак, здійснюваний процес «перевиховання» місцевих художників особами здебільшого обмеженими і примітивними перетворювався на суцільний морально-психологічний терор. Як зазначає О. Голубець «Пройшовши мистецьку школу західного типу і гарт модерністичних течій, вони аж ніяк не могли серйозно сприймати метод соціалістичного реалізму, [...] а тому багатьох чекав важкий шлях духовного «роздвоєння», який неминуче вів до відчутних морально-психічних травм, розчарування, пияцтва. У створеній атмосфері [...] часом навіть важко було зрозуміти, чого ж вимагалось, адже пропоновані зразки соцреалізму переважно взагалі неможливо було назвати творами мистецтва» [39, с. 68]. Відбувалося розшарування творчих сил не за художніми, а суто особистісними переконаннями. В тих реаліях місцевим митцям майже не вдалося зберегти творчу особистість, а потрібно було вдаватися до виконання робіт, що суперечили їхнім переконанням.

Особливе місце в радянському післявоєнному художньому мистецтві належить картині Володимира Костецького «Повернення» (1947) – одному із найбільш правдивих і щирих, чуттєвих образних відгуків на пережите в часи Другої світової війни. На відміну від більшості помпезних полотен того часу, твір повертав у мистецтво справжній «людський вимір» та звертався до особистих людських переживань. В цей час художник також пише низку портретів, серед яких варто виділити портрети генерала С. Ковпака та скульптора М. Лисенка, відзначені глибиною і неоднозначністю психологічної характеристики. Але радянській пропаганді не потрібні були особистісні людські переживання та правдивість. Тому ідейно правильні тогочасні критики закидали митцеві «деяку суперечливість загального емоційного тону, наче людям Костецького перш за все важко живеться на світі» [88, с. 275].

В музеях Західної України, які хоч якось вціліли, проходили «ідеологічні чистки» колекцій – знищувалися або переносилися до «спецхрану» твори широкого пласту мистецтва кінця XIX – поч. XX ст. Антизахідна і антинаціональна політика в культурі набуває все більшого розмаху. Будь-яка демонстрація і виставка не соціалістичного мистецтва абсолютно виключалася.

Комуністична влада активно використовувала кінематограф як засіб агітації і пропаганди. Переваги кіноагітації очевидні – вона наочна і проста для сприйняття. Більшовики відразу оцінили перспективи цього порівняно нового виду мистецтва. Уже в жовтні 1918 р. при Петроградському кінокомітеті з'явилася кіностудія, що згодом отримала назву «Ленфільм» [104, с. 36].

У післявоєнний період кіноіндустрія також була поставлена на службу пропаганді і набрала серйозних обертів. Зокрема у 1945–1949 рр. в СРСР була випущено значна кількість фільмів на патріотичну тематику які демонструвалися в усіх республіках. Всі вони були зроблені відповідно до ідеологічних замовлень держави: «Зустріч на Ельбі», «Кубанські козаки», «Падіння Берліна» (Мосфільм); «Академік Іван Павлов» і «Олександр Попов» (Ленфільм), «У них є Батьківщина» (кіностудія ім. Горького). Частина фільмів мала відверту антианглійську направленість, це було пов'язано з промовою Черчилля і початком «Холодної війни». Зокрема, історичний фільм «Капітан

Лють», що показував, з точки зору цензорів, «звірину зовнішність англійських колонізаторів», «жорстокість і підступність англійської знаті, що плете інтриги і змови» демонстрував фільм «Серце королеви» про Марію Стюарт [100, с. 85]. Відкидалися фільми, які хоч якось прославляли західноєвропейський стиль життя чи були не достатньо патріотичні.

Кіно як потужний засіб впливу на широкі маси радянська влада уже добре апробувала у інших регіонах України. Репертуар фільмів для західної аудиторії обмежувався виключно революційним набором: «Чапаєв», «Щорс», «Ленін в 1918 році» та іншими, схожими за змістом кінострічками. Показ здійснювався навіть у віддалених селах за допомогою пересувних установок [56, с. 94]. Станом на 1 січня 1945 р. в західних областях УРСР працювало 135 державних кіноустановок, у тому числі 99 міських стаціонарних кінотеатри та 31 стаціонарний сільський кінотеатр [33, С. 44–48].

Таким чином, мистецтво активно використовувала у своїх цілях радянська влада, адже воно було дієвим та масовим засобом пропаганди. Згідно з переконаннями влади, саме письменники, художники, театральні та представники кіноіндустрії повинні були забезпечити успішне проведення радянської західноукраїнського регіону.

3.3. Діячі культури та мистецтва в процесах радянської Західної України

В умовах нової радянської дійсності поступово розгорнули свою діяльність освітяни, письменники, художники, діячі музики і театру. Незважаючи на післявоєнні труднощі, матеріальну скруту, обмеження в тематиці та ідейно-художніх засобах, вони зберегли бажання працювати задля рідної культури.

До розробки нової радянської соціалістичної обрядовості широко залучали вчених науково-дослідних установ, письменників, діячів культури і

мистецтва, партійних, радянських, профспілкових, комсомольських працівників, а також працівників центрів наукового атеїзму. Вони, виконуючи пропагандистську функцію, виконували численні підготовлені рекомендації, агітаційно-методичні кольорові фільми, альбоми.

Допоки ідеологічний пресинг тоталітарного режиму ще не набрав попередньої сили, свої досягнення на обласних, республіканських і всесоюзних виставках демонстрували О. Кульчицька, О. Курилас, С. Гебус-Баранецька, Л. Левицький, Ю. Кратохвиля-Відимська, Р. Турин, А. Манастирський, Г. Смольський та інші відомі діячі культури. На всеукраїнську виставку 1945 р. львівські митці представили 114 картин і 10 скульптур. Відновила свою діяльність самобутня закарпатська мистецька школа на чолі з Й. Бокшаєм, А. Ерделі, Г. Глюком, Е. Грабовським, Ф. Манайлом. У Львівській консерваторії основу викладацького складу становили місцеві діячі С. Крушельницька, В. Барвінський, М. Колесса, Р. Сімович, А. Солтис, С. Людкевич, О. Бандрівська, Ю. Крих, Т. Маєрський, В. Шухевич та ін. Намагалися втриматися на досягнутому художньому рівні письменники. У 1945 р. було створено відомий літературно-художній журнал «Радянський Львів» [4, с. 20].

Проте згодом, представники місцевої західноукраїнської мистецької школи потраплять під тотальний ідеологічний та силовий контроль радянської влади. Більшість з них змушені будуть переформатуватися під радянські стандарти, значна частина втратять роботу та своє добре ім'я, багатьох буде репресовано. Головною їх «виною» буде те, що вони виховувалися і сформувалися як особистість під впливом західноєвропейського культурного простору. В очах комуністичної влади такі люди апріорі були ідеологічно неблагонадійні і не могли пропагувати широким масам населення соціалістичний уклад життя.

Їх місце займуть діячі культури і мистецтва зі складу так званого «більшовицького десанту». Зокрема протягом 1945 р. ЦК КП(б) України і наркомати УРСР з метою забезпечення всіх галузей народного господарства, культури, освіти та охорони здоров'я відкомандировували у західноукраїнський регіон понад 35 тис. спеціалістів, у тому числі 1 337 партійних і 2 110 комсомольських працівників [31, с. 405]. Разом з тим відбувалось широке

залучення в обласні, міські, районні та сільські радянські органи влади, освітні та культурні установи відданих представників місцевого населення.

Але місцевим кадрам явно не було довіри. Зокрема на Рівненщині, відповідно до довідки ЦК КП(б)У, за вересень 1946 р., місцеві кадри склали набагато менший відсоток, ніж по Західній Україні в цілому. Зокрема в апараті обласних організацій працювало 16,8% вихідців з місцевого населення; в органах МВС, МДБ, суду й прокуратури – 17,9%; головами міських і районних рад – 13,8%; головами райспоживспілок – 6,6%. З 14 голів обкомів профспілок не було жодного місцевого жителя; завідувачими райбібліотеками працювали 28 чоловік, з них місцевих тільки 11 [46, с. 89].

Велике значення у відновленні діяльності культурно-освітніх установ західних областей УРСР та розтлумаченні ідеологічних настанов серед місцевої інтелігенції відіграла міжобласна нарада культурницького активу, що відбулася в січні 1945 р. у Львові. У роботі наради взяло участь понад тисячу кращих працівників освіти, культури та мистецтва. Серед присутніх на нараді гостей були освітяни з Харкова, Києва, письменники, вчені (як приклад зразкових комуністів). Ця нарада мала наглядно продемонструвати, що місцеве населення як і мистецько-культурна еліта повністю підтримують чинну владу.

Активну участь у цьому дійстві взяли керівники партії та уряду республіки – М. Хрущов, Л. Корнієць, Д. Мануїльський, П. Тичина (тодішній нарком просвіти) та представники інтелігенції: поет-академік М. Рильський, академік С. Возняк, професор, заслужений діяч науки УРСР С. Чавдаров, професор, заслужений діяч науки УРСР М. Астряб, професор М. Петровський та ін. [48, с. 47]. Вище партійне керівництво ставило чітке завдання, широко розгортати процеси радянзації західноукраїнського регіону, і активна роль в цьому процесі відводилась культурній та мистецькій еліті. Голова Раднаркому УРСР і тодішній міністр закордонних справ УРСР – Дмитро Мануїльський підкреслив, що «в цій війні ми перемогли ворога не тільки політично, воєнно і економічно, а й морально, бо ми захищали справедливу справу, боронили найпередовіший в світі лад – соціалістичний» [40, с. 57].

За задумом на цій нараді мали обговорюватися нагальні проблеми відбудови культурно-освітніх установ, але по суті відбулось «розтлумачення» місцевим діячам культури та мистецтва генеральної лінії партії, ідеологічних настанов та завдань які стоять перед зразковим представником радянської інтелігенції. Саме тому центральне питання на нараді відвели боротьбі з ОУН, про що свідчить виступ Д. Мануїльського «Українсько-німецькі націоналісти – на службі у фашистської Німеччини». Ця доповідь активізувала широкомасштабні акції з переслідування та цькування місцевої західноукраїнської інтелігенції.

Діячі культури та мистецтв мали активно включатися в процеси радянзації західних областей УРСР. І у всьому брати приклад зі своїх східних товаришів які пройшли ґрунтовну соціалістичну школу. Щоб сформувати позитивний імідж влади потрібно було творити в стилі «тріумфального класицизму», з його тяжінням до помпезності, багатофігурних сцен та святкових маніфестацій. Чи не найповніше стиль десятиліття відбився у картинах М. Хмелька, що повністю відповідали формальним та змістовим ознакам повоєнного соцреалізму. «Тріумф Батьківщини, що перемогла», «Навіки з Москвою, навіки з російським народом», «Хрущов і Ватутін під Києвом», «Переяславська рада», написані у 1947–1954 рр., являли собою багатофігурні сцени з театральною-кулісною композицією, чіткою деталізацією, яскравим кольором, святковим та піднесеним настроєм [88, с. 281].

У цей час ведеться активна боротьба з «пособниками окупантів», бандитами, які втратили людське обличчя» і пропагується «радісний перехід населення Західної України до мирного життя на благо батьківщини і соціалізму» [25, с. 165]. Проводилася ця політика у «кращих сталінських традиціях» – методами жорстокого терору, серед яких різнопланові карально-репресивні заходи, спрямовані на ліквідацію збройних формувань ОУН і УПА; виселення сімей тих осіб, які вели збройну боротьбу проти сталінської тиранії; тих, які були запідозрені у зв'язках з націоналістами; масові висилки невинних осіб і проведення широкої пропаганди щодо дискредитації українських націоналістів та їхніх ідеологічних засад.

Важливу роль у формуванні політичної свідомості і революційної активності трудящих відіграло залученням до суспільно-політичної діяльності жінок. У Дрогобицькій області, наприклад, 3 008 жінок працювали в постійно діючих комісіях сільських Рад, 1 492 – депутатами сільських, 93 – районних Рад, 9 – обласної Ради депутатів трудящих, 4 – депутатами Верховних Рад СРСР та Української РСР. Активізувався жіночий рух і в інших західних областях. Наприкінці 1945 р. у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській, Тернопільській та Чернівецькій областях діяло 7 087 жіночих рад, 23 758 різних жіночих секцій [31, с. 406]. Вони проводили значну політичну і культурно-освітню роботу серед жінок, залучали їх до активної суспільно-політичної діяльності, сприяли їх підготовці до роботи на промислових підприємствах, транспорті, в радянських і господарській установах, закладах культури та освіти. По суті вони ставали рупорами радянської агітації серед місцевого населення.

Наявність робітничих клубів, палаців і будинків культури, кінотеатрів, музеїв, театрів, бібліотек, філармоній, хорових капел, виставок, лекторіїв, шкіл і курсів для дорослих, а також ряду інших культурно-освітніх закладів створили величезні можливості для зростання й розквіту народних талантів. Але як зазначала радянська пропаганда: «не легко далися нашому народові ці перемоги й досягнення. Агенти імперіалістичних розвідок – українські буржуазні націоналісти, різне куркульське охвістя – чинили запеклий опір заходам Радянської влади, жорстоко розправлялися з радянськими людьми. Криваві сліди цих злочинів є на кожному кроці, в містах і селах, про це пам'ятають тисячі вдів і сиріт, про це нагадують могили закатованих бандерівськими бандитами радянських патріотів [40, с. 7]. Таким чином саме у вище перерахованих культурних установах мав творитися міф про «кровожерливих бандерівців» і «гуманних советів».

Найперше у процесі радянізації мала включитися місцева молодь, тому саме серед юнацького середовища була зорганізована найактивніша більшовицька пропаганда. З огляду на це активну участь у громадсько-політичному житті міст і сіл Західної України брали освітяни. Вони читали

лекції для населення з багатьох питань, що стосувалися прославлення соціалістичного способу життя. Зокрема вчителі с. Чесники, Рогатинського району, що на Станіславщині, прочитали за 1951 р. понад 80 лекцій на різні політичні, науково-освітні і агротехнічні теми, такі як: «Нерушима дружба російського і українського народів», «Американський імперіалізм – душитель свободи народів», «Марксизм-ленінізм про релігію» та ін. [40, с. 63]. Партійні структури заохочували викладачів до агітації та пропаганди різними винагородами. Зокрема позаштатні лектори, які мали вищу освіту, одержували до 120 руб. за кожен прочитану ними лекцію [70, с. 184]. Такими методами у багатьох поколіннях успішно виховували комплекс меншовартості.

Така активна діяльність діячів культури та мистецтва не проходила безслідно. Значна частина місцевої молоді активно залучалася до соціалістичного будівництва. Багато з них були цілковито переконані, що радянська влада справді діє в їхніх інтересах, адже дає їм освіту та можливість працювати. Настрої значної частини молоді яскраво ілюструють слова студентки Костопільського педучилища, написані у статті «На широку дорогу життя», опублікованій у газеті «Червоний прапор» за 5 липня 1947 р.: «Велике сердечне спасибі тов. Сталіну, партії більшовиків і радянській владі. Як гордо звучать слова: «народний учитель»! Буду трудитися від щирого серця, віддам всі сили справі виховання майбутнього будівника комуністичного суспільства» [92, с. 122].

Колишній воїн УПА М. Сливка, повернувшись із заслання у 1956 р., розчаровано констатував: «За цей проміжок часу, коли я перебуваю тут, на Україні, я достатньо вивчив народ – молодь, особливо тих, хто навчається. І що ви думаєте? Цю молодь так зуміли виховати більшовики, що вона інакше мислити не може, як по-більшовицькому» [101, с. 90]. Таким чином, активний ідеологічний вплив інтелігенції на місцеву молодь очевидний і беззаперечний.

Попри важкі умови для викладацької та наукової праці періоду сталінського тоталітаризму у вищих навчальних закладах західних областей УРСР працювало немало талановитих і високопрофесійних науковців, митців та культурних діячів. Зріс якісний рівень вишів Західної України, вони готували

значну кількість спеціалістів для всіх галузей господарства, науки та культури, ставали освітніми центрами республіки. У 1950 р. в 24 вищих навчальних закладах Західної України, навчалося близько 24 тис. студентів денного і 9 тис. заочного відділень [98, с. 45].

Для перевиховання західноукраїнської інтелігенції, в тому числі діячів культури та мистецтва була розроблена ціла система: відвідування лекцій та семінарів з політичних питань, студіювання праць комуністичних класиків, обов'язкове навчання в гуртках, лекції у вечірньому університеті марксизму-ленінізму, постійні наради та збори з виховними цілями та ін. [72, с. 212]. В таких умовах місцеве населення потрапляло під тотальну ідеологічну «обробку», адже у ЗМІ, театральних постановках, закладах освіти, будинках культури та художніх полотнах, демонструвався прогрес та перемоги радянського народу при керівній ролі комуністичної партії більшовиків.

Зміцнення радянської влади, проведена масштабна ідеологічно-виховна робота в суспільстві, репресії, різке зменшення підпілля ОУН та ліквідація значних військових формацій УПА призвели до того, що на межі 1940–50-х рр. інтелігенція західноукраїнського регіону відходить від будь-яких активних форм опору тоталітарному режимові, зберігаючи подекуди пасивні форми – ігнорування пропаганди, аполітичність, відхід від громадсько-політичної роботи, самоізоляція [60, с. 185]. Також, за цей час, була вихована нова генерація культурно-мистецької інтелігенції з числа місцевої молоді, яка уже свідомо підтримувала комуністичну владу.

На початку 1950-х рр. у численних закладах освіти, культури та мистецтва силами інтелігенції краю уже проводилась активна ідеологічно-виховна діяльність: численні комуністичні свята, пропагандистські лекції, літературні вечори, читацькі конференції, театральні вистави, художні виставки, кіносеанси, колективне прослуховування радіо та патефонних пластинок із записами промов В. Леніна, Й. Сталіна тощо. Культурно-освітні працівники масово залучались до політичних і господарських заходів влади.

Таким чином, можна підсумувати, що сталінська тоталітарна влада розглядала культуру та мистецтво як одну з найважливіших ділянок

прищеплення комуністичної ідеології західноукраїнському суспільству. Саме під таким кутом зору проводився весь комплекс її заходів у сфері освіти, науки, культури, мистецтва та інших галузей. Засоби масової інформації, перш за все преса, перетворились на найпоширенішого і найдоступнішого рупора радянської пропаганди. Культурно-освітні установи здійснювали центральну роль у комуністичному вихованні західноукраїнської молоді. Активна участь у цих процесах відводилась мистецькій інтелігенції, що змушена була відрікатись від своїх особистісних переконань на догоду комуністичній ідеології.

РОЗДІЛ 4. РЕПРЕСІЇ ТА ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Ідеологічне виховання західноукраїнського населення напряду залежало від ідейного рівня освітньо-наукової та культурно-мистецької еліти. Адже інтелігенція є специфічною і особливою групою соціуму яка в усі часи здійснювала безпосередній вплив на формування свідомості широких мас населення, продукувала кадровий потенціал держави. Поряд із забезпеченням професійної підготовки спеціалістів вони мали виховувати населення на основі комуністичної ідеології та матеріалістичного світогляду. А хто не вписувався у нову систему радянської дійсності – той потрапляв під репресії.

Жертвами, принесеними «на вівтар радянізації», стали майже півмільйона жителів Західної України, головне нещастя яких полягало в тому, що вони народилися і мешкали саме в цьому місці й саме в цей час. За підрахунками сучасних дослідників з 1944 по 1952 рр. у західних областях України було заарештовано понад 134 тис. осіб, вбито понад 153 тис., вислано з рідних місць понад 203 тис. [99, с. 868].

Ступінь довіри та ставлення радянської влади до місцевої інтелігенції яскраво засвідчує виступ М. Хрущова на X з'їзді партійного активу м. Львова. На цій конференції «батько України» вимагав покращення ідейно-виховної роботи серед населення, особливо молоді. Корінь проблеми він вбачав у недостатній ідейності культурно-освітніх установ. Грунтовній критиці були піддані діячі науки, культури та мистецтва які на його думку не включилися в процеси радянізації західноукраїнського регіону. Він зокрема вважав, що професорсько-викладацький склад та керівництво Львівського університету мало приділяють уваги виховній роботі серед своїх студентів та громадян міста. Як заявляв Хрущов, лекції місцевими кадрами читаються на недостатньому ідейно-політичному рівні: «Необхідним є зближення професорсько-викладацького складу із студентами: не можна обмежуватись тільки читанням лекції. Професор і викладач повинен бути і вихователем. Професорсько-

викладацький склад зобов'язаний відвідувати студентські вечори, гуртки, змагання і т. д. Там, де відсутня ідейно-виховна робота, там орудує класовий ворог», – наголошував Хрущов [86, с. 66]. Таким чином мистецько-культурна та викладацька інтелігенція ставала центральним елементом у системі радянської пропаганди та комуністичного виховання населення. Адже будь-яка влада за допомогою інтелектуалів формує суспільну думку у вигідному для неї руслі.

Протиборство між українськими національними силами та радянською владою велось не лише збройним шляхом, а й за допомогою пропаганди і агітації. Обидві ворогуючі сторони намагалися залучити на свою сторону представників інтелігенції. У західноукраїнської інтелігенції було два шляхи: або погодитися з радянською дійсністю та діяти в її інтересах, або піти шляхом опору чинній владі.

Для остаточного придушення національно-визвольної боротьби на Західній Україні окупаційна радянська влада застосовувала ряд найрізноманітніших тактичних заходів. Одним з таких було виселення за межі України цілий сімей, члени яких перебували у лавах УПА. Таким чином, жертвами політичних репресій ставали не лише учасники ОУН та УПА, а й їхні сім'ї. Це була наймасовіша і найбільш жорстока репресивно-депортаційна акція, що відбувалася на теренах Західної України. Проте мешканців західноукраїнських областей виселяли не лише за збройну боротьбу, але й за інші «проступки». Депортаціям підлягали і ті сім'ї, які не вступали до колгоспів, відмовлялися віддати останнього коня чи корову або сільськогосподарський інвентар під час проведення так званого розкуркулення. Примусові виселення досить часто супроводжувалося побиттями, а над знуцанням над людською гідністю. Така поведінка представників репресивного апарату стала нормою у насадженні тоталітарного режиму та у боротьбі з тими, хто був «неблагонадійними елементами» у очах радянської влади.

Більшовизм, комунізм та сталінізм – складники єдиної ідеології тоталітарної радянської імперії, які насаджували в Україні режим репресій і терору. Режим одноосібної влади мав деспотичний характер, ним було створено

інструмент каральної політики, цілий механізм репресивно-карального апарату, який завжди перебував під контролем комуністичної партії.

Варто зазначити, що в цьому плані в радянській владі був величезний досвід. Більшість відомств, головним завданням яких була боротьба з внутрішніми ворогами на території УРСР були створені тоталітарним режимом ще з 1917 року. Нащадками Всеукраїнської надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та службовими злочинами (ВУНК або рос. ВУЧК), Державного політичного управління (ДПУ) стало НКВС, НКДБ а згодом і МДБ [25, с. 95]. Варто детально охарактеризувати функції кожного з них у системі державного терору СРСР.

НКВС – основа репресивно-каральної системи тоталітарного радянського суспільства. З моменту утворення (1917 рік) він не передбачався як елемент карального механізму, хоча напрямки діяльності були досить широкими. Головні початкові завдання НКВС це: радянське будівництво на місцях та охорона революційного порядку. Саме НКВС розробляв положення та інструкції з питань радянського будівництва, встановлював типову структуру Рад та їх органів, здійснював нагляд за правильністю проведення на місцях рішень з'їздів Рад та перевиборів. Як орган охорони порядку НКВС здійснював керівництво міліцією, кримінальним розшуком, військами внутрішньої охорони, відав справами запису актів громадянського стану. Окрім цього, наркомат і його місцеві органи керували комунальним господарством, займались влаштуванням полонених, біженців, справами іноземців [25, с. 95]. Але з часом досить різні сфери діяльності комісаріату були витіснені і головним напрямком роботи стала координація діяльності всіх органів охорони порядку, насамперед репресивно-каральних, а також зовнішня (закордонна) розвідка, контррозвідка, нагляд за офіцерським складом армії, контроль за таборами примусової праці (ГУЛАГ) і в'язницями, виконання судових вироків. Займалося НКВС також боротьбою з національними та політичними рухами, зокрема тими, які проповідували ідеї національної незалежності та закликали до повалення радянської влади. Для досягнення цілей активно використовувались жорстокі методи (ув'язнення, допити, тортури), які

відповідали режиму радянської влади й були пов'язані з порушенням прав людини та масовими репресіями: «Поява большевицьких уніформ (тобто НКВС) при дверях – це був звістун загибелі» [15, с. 81].

Народний комісаріат державної безпеки, НКДБ – центральний орган державної влади СРСР, що відав питаннями державної безпеки. Утворений 3 лютого 1941 року шляхом поділу НКВС СРСР на два наркомати: НКДБ СРСР, у відання якого передавалися підрозділи, безпосередньо зайняті питаннями державної безпеки (розвідка, контррозвідка, охорона уряду і т. д.), і НКВС СРСР, у веденні якого залишалися оперативні (внутрішні), конвойні, прикордонні війська, частини і підрозділи охорони в'язниць і таборів (ГУЛАГ), міліція, частини місцевої протиповітряної оборони та пожежної охорони, а також ряд інших.

МДБ – союзно-республіканське міністерство, яке існувало з 1946 до 1953 року. Наступник Народного комісаріату державної безпеки. Структура: сім управлінь (розвідка; контррозвідка; транспортне управління; управління з організації терору і диверсій на зайнятих німцями територіях; шифрувальне-дешифрувальне і спецзв'язок; охорона керівників партії і уряду; адміністративно-господарське фінансове управління), чотири самостійні відділи («А» - обліково-архівний; «Б» - оперативно-технічний; «В» - військова цензура і перлюстрація кореспонденції; відділ кадрів), слідча частина і секретаріат.

Міністерство внутрішніх справ Української РСР – союзно-республіканське міністерство, входило до системи органів безпеки СРСР і підлягало в своїй діяльності Раді Міністрів УРСР і Міністерству внутрішніх справ СРСР. Створене з Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР у березні 1946 року у зв'язку з переформуванням наркоматів у міністерства. Рід діяльності – боротьба зі злочинністю та підтримання громадського порядку.

Окремо варто виділити підрозділ контррозвідки Народного комісаріату оборони (НКО) СРСР СМЕРШ (аббревіатура початкових букв гасла «Смерть шпигунам» (рос. Смерть шпионам)). Постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 19 квітня 1943 р. цю організацію виділено з Управління Особливих

Відділів НКВС. Проіснував підрозділ до березня 1946 року, після чого був розформований, а його функції перейшли до органів держбезпеки СРСР. Ця структура знаходилась в складі наркомату оборони і була підпорядкована безпосередньо Й. Сталіну.

Розглядаючи діяльність репресивно-карального апарату у західноукраїнському регіоні у 1944–1953 рр. з впевненістю можна сказати, що він був наділений необмеженими повноваженнями і фактично стояв на вершині радянської державної піраміди. У цей час НКВС досягнув свого апогею і навіть правляча комуністична партія знаходилась у певному його підпорядкуванні. Діяльність працівників НКВС того часу супроводжувалась свавіллям, недотриманням елементарних правових норм, спираючись на власні таємні нормативні акти – накази, директиви, розпорядження.

В умовах подальшого ідеологічного тиску та переслідувань значна частина наукової еліти змушена була відрікатися від своїх переконань та демонструвати владі свою щирю відданість. Зокрема визначного вченого, представника школи М. Грушевського – Івана Крип'якевича не раз зобов'язували виступати в пресі з критикою ідей Грушевського та «розкаюватись» у власних помилках. Але його заяви та статті носили суто показовий характер. Крип'якевич так і не написав жодного доробку який би дійсно свідчив про його «перевиховання». Відповідно довіри з боку місцевих партійних чиновників та влади та до нього не було [4, с. 23]. Всеосяжній критиці піддався і академік Михайло Возняк який відкрито заявляв, що не згоден з критикою Грушевського, вважав великою помилкою закриття у Львові товариства імені Шевченка, також негативно висловлювався про радянізацію та русифікацію Академії Наук УРСР. Цікаво, що коли з науковцями проводили «виховну бесіду» та повідомили, що українське підпілля орієнтує молодь вивчати історію та літературу по їхніх працях то «Крип'якевич та Возняк не були особливо цьому здивовані» [72, с. 212]. Не викликав довіри й інший відомий історик, та громадський діяч – Омелян Терлецький. Який хоча і заперечував обвинувачення у націоналістичних поглядах але на переконання партійних чиновників на практиці від них не

зрікся. Також він активно виступав на захист представників інтелігенції яких звинувачували у «буржуазному націоналізмі».

В умовах жорсткого ідеологічного тиску в 40-х – на початку 50-х рр. працювали й викладачі Рівненського вчительського інституту. У навчально-методичній роботі вони мали керуватися вказівками вести рішучу боротьбу «з формалізмом та ідеологічними викривленнями у викладанні». У зазначений період у звітах про роботу викладачів рівненського вишу, як певні ідеологічні кліше, нерідко звучало таке: «в умовах західних областей України, де є націоналістичні пережитки, учителю особливо потрібно працювати над вихованням радянського патріотизму». Так, у 1949 р. викладачам мовно-літературного факультету пропонувалося згідно з розпорядженнями Міністерства освіти УРСР які не підлягали розголошенню, виключити зі списків рекомендованої літератури, вміщених у програмах і робочих планах з усіх дисциплін літературного циклу та вилучити з ужитку в навчальній роботі лекції, статті, книжки, конспекти «безрідних космополітів» Юзовського, Борщагівського. Альтмана, Стебуна та інших театральних критиків. А викладачам педагогіки пропонувалося вилучити з навчального процесу всю педагогічну літературу професора Я. Б. Резніка «як таку, що наскрізь просякнута буржуазним космополітизмом» [29, с. 224]. Однак в середині 50-х рр. до навчальних програм курсів марксизму лєнінізму, літератури, мовознавчого циклу, педагогіки довелось знову вносити зміни, спрямовані на подолання культу особи Сталіна. Безумовно, подібна «опіка» зі сторони партійних органів не сприяла ефективності в організації навчального процесу.

Ідеологічна складова та матеріалізм стали наскрізною лінією всієї науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах. Науковці займались переписуванням праць класиків марксизму-лєнінізму та шукали у марксистській ідеології підкріплення наукових фактів. У Станіславському вчительському інституті у 1945 р. була проведена наукова конференція, присвячена 75-річчю від дня народження В. Лєніна, на якій були заслухані доповіді присвячені його працям, центральне місце було відведено виступу на тему: «Лєнін про виховання будівника та захисника країни соціалізму».

Вимагалось у наукових працях «демонструвати нерозривний зв'язок і братерську дружбу українського народу з великим російським, висвітити зрадливу роль буржуазних націоналістів». Також науковців зобов'язували висвітлювати «успішну індустріалізацією» та досягнення «соціалістичного будівництва» на селі. Крім того, увагу мала зосереджувати на заходах влади щодо забезпечення росту виробництва, створенні матеріально-технічної бази сільського господарства [60, с. 213]. У свідомість молоді вкорінювали думку, що без російського народу український просто не здатний існувати, на заняттях наглядно демонстрували, що українці нічого не досягли і у всьому повинні завдячувати «старшому брату». Такими методами у багатьох поколіннях успішно виховували комплекс меншовартості.

Окрему сторінку розвитку культурного життя на теренах Західної України складає питання взаємовідносин влади та інтелігенції, зокрема науково-викладацької. У перші повоєнні роки частина науковців та діячів культури яка виїхала на захід згодом повернулась в СРСР, з різних причин: в когось не було засобів для існування за кордоном, дехто повірив радянській пропаганді. Не зважаючи на мотивацію тих хто повернувся з еміграції всіх їх об'єднувало те, що для радянської влади вони були «неблагонадійними». Не позбулась цього клейма і більша частина місцевої інтелігенції [4, с. 21–22]. Як показав час радянська державна політика не змінилась, вона просто набрала більш витончених і підступніших форм.

За ідеологічними переконаннями та висловлюваннями місцевої інтелігенції безперервно сліdkували таємні інформатори, про що свідчать численні довідки та звіти з детальними описами атмосфери в колективах вишів та стенограми розмов викладачів. Крім того, за свої погляди, значна частина інтелігенції була ув'язнена з формулюванням «за антирадянську діяльність». Періодично репресивні органи влади складали списки кого з освітян потрібно було заарештувати. Звільнення з роботи та арешти у навчальних закладах Західної України стали типовим явищем. Зокрема у Кременецькому інституті за 1948/49 н. р. було звільнено трьох викладачів з ідеологічних питань та завідуючого кафедрою марксизму-ленінізму А. Родзіна, за те, що під його керівництвом

кафедра не достатньо впливала на ідеологічно-політичний рівень викладання усіх дисциплін. У Рівненському учительському інституті викладачку літературознавства з мовно-літературного факультету В. Глущенко було звільнено з роботи посеред 1949/50 н. р. з формулюванням «як людина яка не заслуговує довіри у вихованні студентської молоді» [74, с. 151]. Викладачка була звільнена лише за те, що в її навчально-методичних матеріалах були виявлені посилання на забороненого цензурою літературного критика Стебуна.

Таким чином, комуністична влада завжди зосереджувала величезну увагу на ідейності науково-педагогічних кадрів. Недовіра до місцевого населення, що яскраво прослідковувалась у вищій школі перших повоєнних років, продовжувалась і надалі. Так, у Львові станом на 1953 рік з 1 718 професорів та викладачів 12 вищих навчальних закладів з місцевої інтелігенції було лише 320 осіб [110, с. 143]. Систематичне підвищення ідейного рівня професорів та викладачів було однією із найважливіших ланок діяльності партійних органів у галузі розвитку вищої школи. У ставленні до місцевої інтелігенції для більшовицької політики характерними були недовіра, систематичні кампанії «виховання», моральні та фізичні репресії освітян. Розпалювачем «політики приборкання», русифікації та поширення недовіри до місцевих кадрів виступала партійна номенклатура.

Викладачам відводилась центральна роль у ідеологічно-виховній роботі і підвищенні якості викладання. Як зазначала дослідниця Т. Сорочинська – «виховання студентської молоді, яка через кілька років стане основою радянської інтелігенції, потребувало великих зусиль. Саме тому, особлива увага зверталася на викладацький колектив цих закладів, кожен з яких повинен бути «пов'язаний із партією, її ідеями, пройнятий її духом» [90, с. 178]. Документи та висловлювання партійного керівництва засвідчують, що місцева науково-педагогічна інтелігенція завжди була під підозрою та таємним наглядом.

Для радянської політики стосовно регіональної інтелігенції характерними були політична недовіра, систематичні кампанії щодо її ідеологічного «перевиховання», моральні та фізичні репресії. Розпалювачем «політики приборкання», русифікації та недовіри до місцевої інтелігенції завжди

виступала партійна номенклатура. Для перевиховання західноукраїнської інтелігенції, в тому числі викладачів була розроблена ціла система: обов'язкове заняття в гуртках, відвідування семінарів та лекцій з ідеологічних питань, навчання у численних вечірніх університетах марксизму-ленінізму, студіювання праць комуністичних класиків, постійні наради та збори з виховними цілями та ін. [72, с. 212]. Викладачі зобов'язані були не лише дати студентові якісні знання але й сформувати з нього вірного та ідейного пропагандиста радянського укладу життя серед широких мас населення.

Документи засвідчують, що агітаційна та пропагандистська діяльність ОУН отримувала розуміння та підтримку серед місцевої інтелігенції. Певний час, особливо по селах, представники радянської влади не могли утворити мережі піонерських та комсомольських організацій, а вчителі усіляко намагалися уникати політичної складової на уроках у школі. У навчальних закладах Рівненщини утворювалися антирадянські гуртки, молодь читала та поширювала повстанську літературу, створювала підпільні націоналістичні організації. У відповідь більшовики та їхні спецслужби розгорнули повсюдний терор і переслідування, поширювалися арешти та виселення.

Акцентуючи увагу на ролі вчителя у вихованні молоді, керівники українського підпілля розробили для них інструкції, де пояснювали, на яких засадах потрібно навчати дітей, зауважуючи на важливості протидії сталінській пропаганді. З вчителями, що прибували із східних областей України, підпільники обов'язково проводили виховну бесіду: «вимагаючи зосереджуватися винятково на вивченні тієї чи іншої дисципліни і якнайменше паякати про совітів» [69, с. 521]. Референтам пропаганди наказувалось активно працювати серед освітян, у жодному разі не нехтувати роботою з ними: «Вимагати від учителів, щоб вони не виховували молодь в російсько-більшовицькому дусі. Якщо вони не можуть виховувати в національному дусі, то в жодному разі не мають права виховувати в більшовицькому» [94, с. 242–243]. У листівці «Учителі України» закликалося саботувати русифікаторську політику в школах, бо «совітська школа має за мету виховати яничарів – зрадників українського народу» [42, с. 64].

З огляду на важливе місце освітянської інтелігенції у протиборчих планах ОУН та радянської влади, увесь повоєнний період об'єктом нагляду і переслідувань з боку радянських силових структур були педагоги, уродженці Західної України.

Широкого масштабу набули арешти серед місцевих вчителів, які не поділяли радянської ідеології. Зокрема, Демидівським райвідділом НКВС Рівненської області у вересні-жовтні 1944 р. було заарештовано чотирьох освітян району: Т. Пуцака, В. Антонюк, Т. Ющак та М. Бовчалука, яких звинувачували у належності до ОУН. До ув'язнення педагоги працювали в різних установах, зокрема: Тимофій Пуцак був інспектором Демидівського райвно; Віра Антонюк директорувала у середній школі с. Хрінники; Тимофій Ющак працював у Демидівській райконторі зв'язку; Михайло Бовчалука на момент арешту був безробітним. Об'єднувало всіх цих людей те, що під час окупації вони були шкільними вчителями, а у січні 1944 р. навчались на спеціальному вишколі ОУН для вчителів. Т. Пуцак представляв районний провід ОУН, мав псевдо «Кислий», провів декілька лекцій для слухачів як викладач [42, с. 66]. В. Антонюк звинуватили у отриманні платні від керівництва ОУН та по-слугуванні у школі привітанням «Слава Україні!». В обвинувальному висновку молодим людям інкримінувалась зрада батьківщини, антирадянська пропаганда, участь у «контрреволюційній націоналістичній організації». 7 квітня 1945 р. Військовим трибуналом військ НКВС Рівненської області усіх було засуджено на 10 років таборів і 5 років позбавлення прав з конфіскацією майна [42, с. 66].

Навчально-виховний процес в педагогічних училищах також був просякнутий комуністичною ідеологією, адже основне завдання закладу – підготовка «професійного, політично-грамотного, ідейно-озброєного вчителя». Саме тому, першочергова увага зверталася на викладацький колектив, кожен із якого повинен був працювати над підвищенням свого ідейно-політичного рівня. Педагогів, позиція яких у суспільно-політичному та громадському житті видавалася аполітичною, незважаючи на фаховий рівень, звільняли з роботи. Приміром, у Костопільському педучилищі в 1947 р. постало питання заміни

викладача М. В. Вашко (полька за національністю) за неблагонадійність з формулюванням: «недостатньо підготовлена з основ марксизму-ленінізму і на її уроках відсутній патріотично-виховний матеріал» [29, с. 187]. Ідеологічний нагляд та прапаганда були всеохоплюючими, зокрема для студентів і викладачів упродовж навчального року було прочитано лекції на політичну тематику лекторами Києва та Рівного. У Костопільському училищі діяв, навіть, політгурток з вивчення IV п'ятирічного плану відбудови народного господарства СРСР.

Наповненість контингенту студентів, їхня благонадійність та походження також контролювалися. У такий спосіб намагалися стерти відмінності історичного розвитку регіонів та адаптувати мешканця Західної України до радянської дійсності. Однак, незважаючи на посилену агітаційно-пропагандистську роботу, третина місцевих студентів не вступала до лав ВЛКСМ [29, с. 188].

Відтак закономірно, що у повоєнний час систематично практикувалися міністерські перевірки ідеологічно-політичної роботи освітніх установ, створювалися спеціальні комісії, до складу яких, крім партійних діячів, входили представники каральних структур. За результатами однієї з таких перевірок впродовж 1949/1950 н. р. із 46 822 вчителів західних областей УРСР вимагалось замінити 1 529, у тому числі за зв'язки з ОУН – 617, «зкомпроментованих» – 141, «куркулів» – 59, за релігійними мотивами – 84, за іншу діяльність – 628 [97, с. 164].

Репресії та переслідування безпосередньо торкнулися і представників творчої інтелігенції. Кампанія боротьби з націоналізмом перемолола не одного талановитого митця, багатьох представників інтелігенції змушували публічно «каятися» та демонструвати свою глибоку відданість партії, взамін на існування. Зокрема талановитий художник і графік, уродженець м. Снятина Станіславської області Василь Касіян (якому пригадали створення пам'ятника воякам УГА) відбиваючись від звинувачень у націоналізмі і «космополітизмі» у численних статтях та виступах змушений був відмежовуватися від своїх поглядів та «помилочок». Весь час змушений був демонструвати відданість партії

та уряду, промовистими є його слова: «так зване «європейське визнання» для радянського художника давно перестало бути похвальною оцінкою його творчості [...]. Для радянського художника похвалою є висловлювання про його творчість представників партії і уряду, оцінка широких трудящих мас» [88, с. 279]. Такими методами радянська влада «перевиховувала» місцеву інтелігенцію, ламала моральні устої митців та відверто потішалась із масового самобичування.

Незважаючи на проведені владою заходи, Рівненщина залишалась в епіцентрі національно-визвольного руху, а карально-репресивна машина СРСР захопила усі верстви населення, включаючи і церкву. Стає очевидним, що репресивні акції сталінського режиму були спрямовані проти патріотично налаштованого православного духовенства та церковних активістів. Широкомасштабні репресії стосувалися представників Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), Руської православної церкви (РПЦ) та організацій протестантського напрямку – свідків Єгови, п'ятидесятників, євангельських християн-баптистів (ЄХБ), членів деяких інших відносно численних конфесій, наприклад сіоністів-мурашківців [87, с. 611].

В. Борщевич, історик-релігієзнавець Волині, зазначає, що радянська влада вже з 1944 року арештовувала церковнослужителів відкрито. Духовенство й віруючі тоді входили до однієї Волинсько-Рівненської єпархії. Роль інформаторів, що виявляли «неблагонадійний елемент» серед віруючих та священства, виконували уповноважені Ради у справах РПЦ при облвиконкомах та Рада у справах релігійних культів з інститутом уповноважених при РНК союзних республік та обласних виконкомах [9, с. 451]. Перш за все виявляли «нелояльних до режиму духівників», «вели релігійні питання». Характер та методи їхньої роботи впливають з того факту, що апарат цих державних органів складали досвідчені працівники НКДБ.

Протягом 1944-1951 років репресій зазнало понад 100 священників Волинсько-Рівненської єпархії. Пік репресій припав на 1945 рік. Тоді було заарештовано 30 священників, 2 диякони і 1 псаломщик [9, с. 450]. Найчастіше звинувачували за участь у «бандах» УПА або ж їх сприянню. Значна частина

священиків активно підтримувала дії ОУН і УПА, навіть перебували у їх складі, інші поширювали націоналістичні листівки та не схилялися на співпрацю із спецслужбами, за що і були переслідуваними. Крім фізичних розправ до них застосовувались ще методи економічного та психологічного тиску [9, с. 449]. Також режим фіксував низку випадків участі дітей православних священиків краю у визвольному русі.

Показовою є історія життя національно свідомого православного священника Пашкевича Никанора Власовича, 1907 р. н. Почав свою пастирську діяльність 1937 року і задовольняв духовні потреби парафіян під час німецько-радянської війни. Перед арештом служив у с. Коловерті і його парафія спочатку входила до складу Автономної церкви митрополита Олексія (Громадського), 1942 року отець Никанор разом із прихожанами приєднався до Автокефальної церкви владики Полікарпа (Сікорського), а пізніше був приєднаний до Російської церкви преосвященним Миколою (Чуфаровським), єпископом Волинським і Рівненським. У 1945 році був заарештований каральними органами радянської влади. Звинувачення стосувалися колишньої приналежності до Української церкви, участі його молодшого брата Олексія в українському русі опору. У грудні 1945 року Військовий трибунал засудив священника Никанора на 10 років ув'язнення, 5 років позбавлення громадянських справ. Покарання відбував спочатку у Харкові, а потім у Челябінську на Уралі. Звільнений з спецпоселення лише у 1954 році [9, с. 458].

Дослідник В. Борщевич зазначає, що навіть після звільнення священників із ув'язнення, їхнє переслідування не припинялось. Вони залишалися безправними і становили «групу ризику» [9, с. 447]. Без сумніву можна сказати, що політика радянської влади носила антицерковний характер. І хоч політична, економічна та соціальна напруженість на Рівненщині у 1944–1953 роки зростала, релігійна обрядовість населення залишалася без змін, а подекуди й зростала. Це змусило радянський уряд обмежити діяльність церковних організацій, щоб не допустити їхнього впливу на народні маси.

Поступово радянській владі репресіями та створенням неможливих умов праці вдалося позбутись українського духовенства. Частина змушені були

виїхати за кордон, незначна кількість із тих, хто залишився на Волині, усе ж продовжували пасивно демонструвати українську позицію. Це свідчить про те, що одні церковні організації змушені були припинити свою діяльність взагалі, а інші (мається на увазі РПЦ) – перетворилися на заручників ситуації, їх використовували для проведення асимілятивної політики в регіоні. Тогочасні реалії були такими, що найбільший вплив на населення мали вчителі та священники. Це розуміли і партійні керівники, і оунівські. Тому обом сторонам було важливо залучити до співпраці як одну категорію населення, так і іншу.

Місцева інтелігенція, попри вірнопідданські заяви і вимушене схвалення дій сталінського режиму, повинна була долучатись і до розправ над колегами. Регулярне і багатократне засудження І. Крип'якевича, М. Возняка, М. Рудницького та численних інших відомих діячів набрало в повоєнні роки форми ритуалу, метою якого було нагадати всім іншим, що найменші відхилення від загальноприйнятої партійної лінії не прощатимуть ніколи і нікому. Список ненадійних постійно поповнювався новими іменами письменників і науковців, котрі мали необережність висловити свою думку, зміст якої міг комусь видався критикою діючої системи [4, с. 24]. У тих обставинах не лише друковане, а й сказане вголос слово, легко можна було при потребі повернути проти того, хто дозволив собі його висловити.

Партійна критика не обійшла стороною і відому тогочасну львівську письменницю Ірину Вільде, яку за завданням чиновників з агітпропу, літературні критики та представники редакційних колегій місцевих газет звинуватили у спотворенні радянської дійсності. Проявивши класову пильність, націоналізм та ідеологічні перекручування вони також побачили у високохудожніх поезіях А. Шмигельського [28, с. 1]. Під звинувачення подібного характеру потрапила значна частина західноукраїнських поетів, письменників та літературних критиків.

На початку 1950-х рр. відбувся черговий виток політичних чисток в мистецькому середовищі. Після появи 2 липня 1951 р. в газеті «Правда» сумнозвісної директивної редакційної статті «Проти ідеологічних перекручень в літературі», в якій було грубо розкритиковано В. Сосюру за вірш «Любіть

Україну», розпочалось вишукування неблагонадійних на місцях [85, с. 161]. На західноукраїнських письменників та митців знову посипалось шквал критики, звільнень і суворих визисків. Зокрема постраждали літератори А. Патрус-Карпатський, О. Маркуш, І. Керч, М. Попович, І. Андрашк, Д. Лукіновича, О. Дучимінський; художники А. Ерделі, С. Гебус-Баранецький, Р. Сельський, Г. Смольської, Ф. Манайл, З. Шолтес та композитори В. Барвінський, М. Колесса, Р. Сімович, Д. Задора. Справа дійшла до того, що на відкритому засіданні Спілки радянських письменників України в листопаді 1947 р. учасник німецько-радянської війни, керівник Закарпатського обласного відділення СРПУ, поет А. Патрус-Карпатський був названий «націоналістичним прихвоснем, авантюристом і пройдисвітом» [4, с. 25].

Подібна тактика спрацьовувала у сталінські часи безвідмовно, при чому дуже часто зачіпала цілком відданих радянській владі людей. Показовою є історія Ярослава Галана – відомого громадський діяча, публіциста і пропагандиста радянзації, який також став об'єктом нападок і розправи чиновників, коли він спрямував своє перо проти бюрократичної тяганини, головоляпства, зловживань у роботі місцевих партійних та господарських органів влади. Останні його п'єси «Під золотим орлом» (1948 р.) та «Любов на світанні» (1949 р.) так і не побачили сцени за життя автора [53, с. 92]. Чиновники за висловом самого Я. Галана розпочали «розправу з мистецтвом» (якої раніше він чомусь не помічав) та оголосили його твори неоднозначними та ідейно-шкідливими. Одночасно було затримано вихід збірки памфлетів Галана та знищено увесь тираж його нової книжки «Їх обличчя». Після цього він потрапив в остаточну опалу, у вересні 1948 р. його під надуманим приводом (за скороченням штатів) було звільнено з посади спецкора газети «Радянська Україна» та відібрано табельну зброю [21, с. 34]. А у 1949 р. при дивних і нез'ясованих до кінця обставинах Я. Галан був убитий у власному кабінеті. Влада та особисто Хрущов відразу заявили, що це зробили представники українського підпілля, хоча доказів так і не знайшли. З великою долею ймовірності можна сказати, що його вбивство було організоване спецслужбами, яке відразу використали в політичних цілях.

З іншого боку не сприйняття більшовицької влади та агітація націоналістичного підпілля знайшла відчутний відгук серед різних верств суспільства західних областей України. Найактивнішою була молодь, у перші післявоєнні роки українське юнацтво масово бойкотувало піонерські та комсомольські організації. Перший секретар Львівського обкому Іван Грушецький змушений був констатувати, що «молодь мало залучена до участі в роботі культурно-освітніх установ, мало створено ще первинних комсомольських організацій в селах» [93, с. 118], підтверджуючи той факт, що радянська ідеологічна система мала серйозні проблеми у суспільстві.

Для боротьби з діяльністю ОУН щодо залучення молоді до націоналістичних організацій була запущена на повну потужність комуністична пропагандистська машина, тотальний контроль і звичайно заходи репресивного характеру. Лише впродовж 1948 р. та початку 1949 р. МДБ УРСР у західних областях було ліквідовано 561 молодіжну організацію та заарештовано 6 405 учасників віком до 25 років [51, с. 102]. У довідці за 23 квітня 1952 р., складеній міністром держбезпеки Н. Ковальчуком інформувалось, що за період із 1 липня 1951 до 20 квітня 1952 р. у західних областях було викрито 35 організацій і груп із 155 учасниками [6, с. 452].

Репресивна політика сталінського тоталітарного режиму залишила у спадок покоління трагічні сторінки історії. За числом жертв цей період перевищує будь-які суспільні катаклізми. Картину більшовицького режиму складають ті фрагменти, які ми намагалися описати протягом цієї роботи: насильницька колективізація, розкуркулення, масові репресії, придушення патріотичного спротиву, антирелігійна політика, примусові виселення корінних жителів Рівненського регіону та ліквідація хуторів, русифікація, постійний політичний, економічний та ідеологічний тиск щодо українського населення. Все це було плановими кроками радянзації краю з чітко спланованою «більшовицькою законністю», що була позбавлена навіть елементарних норм моралі. Комуністична партія зі своєю «найсправедливішою» ідеологією мала на меті вкоренитися у свідомість людей і сприйматися виключно як єдино правильна і єдино можлива. На допомогу правлячій партії було залучено весь

можливий арсенал – репресивно-каральні органи, які своїми структурами заповнили західноукраїнський терен. Репресивний апарат являв собою розгалужений і налагоджений механізм, спрямований на масовий характер каральних заходів. З роками він перетворився на грізну та абсолютно безконтрольну зброю політичної системи сталінського режиму, нехтуючи всіма юридичними нормами. Головним завданням цих органів зрештою стала боротьба із українським національно-визвольним рухом, що відбувалася лише насильницькими методами. Свавілья, беззаконня, безкарність працівників владних структур призвели до негативного впливу на суспільно-політичне, соціально-економічне та морально-психічне життя населення краю.

Протягом функціонування сталінського тоталітарного режиму на території Західної України відбулось кардинальне перетворення української людини на совітського громадянина. Були здійснені масштабні соціальні експерименти щодо нищення національної культури та традиції Рівненського краю, натомість насаджено радянські: тотальне нищення національної пам'яті; русифікація та насадження комуністичної ідеології; масове вбивство українського населення, його розпорошення по кутках владної імперії, винищення цілих родин і їх поселень. І це далеко не весь список злочинів сталінської репресивної політики на Рівненщині, з наслідками якої подекуди стикаємось і сьогодні. Ідеологічна і політична практика сталінізму містила відкриті великоросійські шовіністичні риси, що завдало значної шкоди українському суспільству.

Отже, науково-культурна та творча інтелігенція у післявоєнний період опинилась в жорстких лещатах сталінського тоталітарного режиму. Комуністична влада відводила діячам культури та мистецтва пріоритетну роль у проведенні пропагандистської роботи у суспільстві та радянзації регіону. Тому репресії та переслідування безпосередньо торкнулися представників західноукраїнської інтелігенції. Був запроваджений широкий комплекс «перевиховання» та встановлення ідейного контролю за представниками творчої еліти. Радянські методи варіювалися від підтримки і прославлення митців вірних ідеалам партій і уряду, до переслідувань, утисків та репресій тієї частини інтелігенції які не були достатньо віддані соціалістичній системі.

ВИСНОВКИ

Мета тоталітарного мистецтва – змінити принцип мислення людини, але, не обмежуючи її можливостей, дати їй свободу самореалізації, знищивши саме поняття «цінність», відкрити перед особистістю уявні величезні перспективи самовдосконалення, нових пошуків, створити нову культуру, сформувати людину майбутнього. Основний принцип тоталітаризму – змусити людину коритися чинній владі.

Проблематика розвитку культури на Західній Україні у післявоєнний період знаходила своє зацікавлення серед широкого кола вітчизняних дослідників. Разом з тим, вивчення функціонування культури як засобу пропаганди соціалістичного способу життя у західних областях УРСР і до сьогодні залишається малодослідженою темою. Переважна більшість праць, дотичних до нашої проблематики, здебільшого стосуються вивчення ідеологічних, освітніх чи культурних процесів, що загалом відбувались на теренах західноукраїнського регіону.

Історіографію з теми утвердження радянського тоталітаризму в культурній сфері на Західній Україні у післявоєнний період, можна чітко розділити за хронологічним принципом:

- радянська історіографія (1944–1991 роки), яка характеризувалася висвітленням офіційної точки зору партії та уряду щодо культурної політики. Головний акцент робився на досягненнях у розвитку культурно-освітньої сфери, ідеологізація, недоліки та прорахунки всіляко замовчувались.

- сучасна українська історіографія (1991–2021 роки), особливістю якої є дослідження різних аспектів радянської політики у сфері культури на Західній Україні в 1944–1953 роках. Сьогодні в науковому середовищі відбуваються дискусії стосовно позитивних та негативних процесів які були започатковані комуністичною владою у повоєнний час. Вагомим досягненням сучасної історіографії є залучення широкого кола джерел та документів, які раніше були недоступні.

Державна політика радянської влади у сфері культури на теренах Західної України характеризувалась низкою особливостей: подолання післявоєнної розрухи та відновлення культурно-освітніх установ; вирішення кадрового питання, забезпечення регіону ідейно та політично перевіреними працівниками; поширення комуністичної ідеології в усіх ланках суспільного життя; встановлення всеосяжного ідеологічного контролю над культурною сферою.

Радянська влада застосовувала широкий комплекс форм та методів впливу на культурний простір західноукраїнського регіону. Серед найпоширеніших методів комуністичної пропаганди слід виокремити встановлення однопартійності, запереченні плюралізму думок, нетерпимості до інакомислення, постійному ідеологічному тиску на всі сфери культурного життя регіону, фізичному знищенні ворожих владі елементів. Насадження потрібних владі ідей відбувалось через розгалужену мережу культурно-освітніх установ, активну пропаганду в тогочасній пресі, радіо та мистецтві. Культурна сфера західних областей УРСР у післявоєнний період виявилася повністю підконтрольною сталінському тоталітарному режимові.

Комуністична пропаганда зайнялася створенням своєї окремої моделі світу, використовуючи інструменти журналістики, літератури, мистецтва і кіно. Всі вони були покликані посилювати розмежування між «нашим» соціалістичним світом і «чужим» капіталістичним. Мистецькі образи повинні були зображати соціалістичний уклад життя гуманним і справедливим на противагу ганебному і агресивному західноєвропейському імперіалізму.

Радянські засоби масової інформації та діяльність культурно-освітніх установ мали величезний пропагандистський вплив на повсякденне життя західноукраїнського суспільства. Система освіти виконувала завдання щодо забезпечення регіону кваліфікованими кадрами у всіх сферах господарства, та водночас виховувала відданих радянській владі спеціалістів, які б сприяли процесам радянзації.

Активно у своїх пропагандистських цілях партією використовувалося мистецтво, адже воно було дієвим та масовим засобом пропаганди. Згідно з переконаннями влади, саме письменники, художники, театralи та

представники кіноіндустрії повинні були забезпечити успішне проведення радянської західноукраїнського регіону.

Всеосяжна ідеологічна діяльність працівників культури та мистецтва не проходила безслідно. Значна частина місцевої молоді свідомо залучалася до соціалістичного будівництва. Багато з них були цілковито переконані, що радянська влада справді діє в їхніх інтересах, адже дає їм освіту та можливість працювати.

Сталінська тоталітарна влада розглядала культуру та мистецтво як одну з найважливіших ділянок щодо прищеплення комуністичної ідеології західноукраїнському суспільству. Саме в руслі такої державної політики проводився весь комплекс заходів у сфері культури, освіти, науки, мистецтва та інших галузей. Засоби масової інформації, перш за все преса, перетворились на найпоширенішого і найдоступнішого рупора радянської пропаганди. Культурно-освітні установи здійснювали центральну роль у комуністичному вихованні західноукраїнської молоді. Активна участь у цих процесах відводилась мистецькій інтелігенції, що змушена була відрікатись від своїх особистісних переконань на догоду комуністичній ідеології.

Науково-культурна та творча інтелігенція у післявоєнний період опинилась в жорстких лещатах комуністичного тоталітарного режиму. Репресії та переслідування безпосередньо торкнулися і представників інтелігенції. Кампанія боротьби з націоналізмом перемолола не одного талановитого митця, багатьох представників інтелігенції змушували публічно «каятися» та демонструвати свою глибоку відданість партії, взамін на існування.

Отже, комуністична влада відводила діячам культури та мистецтва пріоритетну роль у проведенні пропагандистської роботи у суспільстві та радянській західноукраїнського регіону. Був запроваджений широкий комплекс «перевиховання» та встановлення ідейного контролю над представниками творчої еліти. Радянські методи варіювалися від підтримки і прославлення митців вірних ідеалам партії і уряду, до переслідувань, утисків та репресій тієї частини інтелігенції які не були достатньо віддані соціалістичній системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Опубліковані документи та матеріали

1. Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б)-ВКП(б), ВЧК-ОГПУ-НКВД о культурной политике. 1917–1953 гг. / Под ред. А. Н. Яковлева. М.: Международный фонд «Демократия», 1999. 872 с.
2. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Часть II. 1925–1953. Москва: Госполитиздат, 1953. 1204 с.
3. Культурне будівництво в УРСР. Найважливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду. 1917–1959 рр.: збірник документів у 2 т. / ред. О. В. Килимник. Київ: Держполітвидав, 1961. Т. 2: 1941–1960 рр. 665 с.
4. Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Т.1: 1939–1953 / Упоряд. Т. Галайчак та ін. Київ: Наук. думка, 1995. 749 с.
5. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Кн. 2 / Підгот. Я. Лялька, Р. Коритко, М. Онишкевич та ін. Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. 664 с.
6. Літопис УПА. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали / Упоряд.: Ю. Черченко, О. Вовк. Київ-Торонто: «Літопис УПА», 2001. 652 с.
7. Літопис УПА. Нова серія. Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959. Книга друга: 1946–1947 / Упоряд.: А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ-Торонто: «Літопис УПА», 2003. 576 с.
8. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Кн. 1 / Упоряд. Л. Вардзарук, О. Лисенко та ін. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. 981 с.
9. Реабілітовані історією. Львівська область. Кн. 1 / Упоряд. В. Савчак, І. Держко та ін. Львів: «Астролябія», 2009. 768 с.
10. Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 1 / Упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. 578 с.

11. Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 2 / Упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. 612 с.
12. Реабілітовані історією. Тернопільська область. Кн. 1 / Упоряд. О. Г. Бажан, Є. О. Гасай та ін. Тернопіль: ВАТ «ТВПК «ЗБРУЧ», 2008. 728 с.
13. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ: «Дніпро», 1998. 944 с.

II. Мемуарна література

14. Боярчук П. О. Дорогами болю: повість. Луцьк: Надстир'я, 2003. 456 с.
15. Попович С., Попович Г., Мілена Рудницька і її «Західна Україна під большевиками». Львів: Коло, 2016. 484 с.
16. Стахів Є. П. Крізь тюрми, підпілля й кордони: повість мого життя / літ. ред. В. Пащенко. Київ: Рада, 1995. 317 с.
17. Хрущев Н. С. Воспоминания. Время. Люди. Власть. В 2 книгах. Книга 1. Москва: Вече, 2016. 912 с.

II. Монографії, наукові статті

18. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. Київ: Дух і Літера, 2005. 584 с.
19. Архангельский Ю. Е. Советское искусство в зеркале тоталитаризма. *Вопросы современной науки и практики*. 2010. №10–12. С. 338–341.
20. Бажан О. Радянська західних областей України в другій половині 1940 – початку 1950-х років: наслідки в національно-культурній сфері. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст.* 2007. Вип. 12. С. 340–356.
21. Бантышев А. Ф., Ухаль А. М. Убийство на заказ: кто же организовал убийство Ярослава Галана?: опыт независимого расследования. Ужгород: Відділ управління у справах друку, 2002. 168 с.
22. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 448 с.

23. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
24. Бережко К. Радянська пропаганда як основний спосіб формування суспільної. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 156. С. 97–99.
25. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Київ: Либідь–Військо України, 1994. Кн. 2. 684 с.
26. Білоус Е. В. Основні джерела поповнення управлінських кадрів західноукраїнських областей у 1944–1945 рр. *Наукові записки Тернопільського НПУ ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2011. Вип. 2. С. 76–81.
27. Білоус Е. В. Партійно-радянська номенклатура західних областей України у перші повоєнні роки (історіографія проблеми). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 33. 2012. С. 306–311.
28. Більше вимогливості до ідеологічного змісту художніх творів. *Вільна Україна*. 1951. 11 липня. С. 1-5.
29. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Рівненська область / Редкол. тому: Р. М. Постоловський та ін. К.: Знання України, 2010. 383 с.
30. Вища школа Української РСР за 50 років: у двох частинах (1917 – 1967 рр.). Ч. 2: (1945 – 1967 рр.) / відп. ред. вид. В. Пітов. К.: Видавництво Київського університету, 1968. 540 с.
31. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / редкол. Ю. Ю. Сливка та ін. К.: Наукова думка, 1989. 488 с.
32. Вознюк О. М. Ідеологічно–пропагандистська складова «радянзації» культурного простору Західної України (1939–1941 рр.). *Слов'янський вісник. Серія: Історичні та політичні науки*. 2014. Вип. 18. С. 12-15.
33. Вознюк, О. М. Відновлення освітньо-культурної сфери західних областей УРСР на завершальному етапі другої світової війни та перші повоєнні роки в контексті реалізації політичних пріоритетів сталінського тоталітарного

- режиму. *Наук. записки Терноп. нац. педагог. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Історія: зб. наук. пр.* 2015. Вип. 2. С. 44–48.
34. Выжанова Д. О. Советские СМИ как образец пропаганды для современности. Электронный рес. URL: <http://www.tsutmb.ru/nauka/internet-konferencii/2016-zhurnalistika-v-sovremennom-media/1/vyshanova.pdf>
 35. Галицька-Дідух Т. В. Ідеологічно-психологічне протистояння ОУН – УПА та сталінського режиму в перші повоєнні роки. *Гілея: науковий вісник.* 2008. Вип. 15. С. 37–51.
 36. Генега Р. Участь львівського студентства в русі Опору в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. *УІЖ.* 2007. № 3. С. 97–112.
 37. Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. СПб.: «Нева», 2004. 416 с.
 38. Голомшток И. Н. Тоталитарное искусство М.: Галарт, 1994. 296 с.
 39. Голубець О. Між свободою і тоталітаризмом. Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ ст. Львів: : Академічний експрес, 2001. 176 с.
 40. Грищенко М. М. Народна освіта в західних областях Української РСР. К.: Рад. школа, 1960. 158 с.
 41. Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.). *Вісник Львівського університету. Серія історична.* 2002. Вип. 37. Част. 2. С. 190–204.
 42. Давидюк Р., Жив'юк А., Старжець В. Перезавантаження західноукраїнського освітнього простору: комуністичні виклики і націоналістичні відповіді (1944–1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. пр. Дрогобицького ДПУ ім. І. Франка.* 2021. № 7/49. С. 54–71.
 43. Даниленко В. М. Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945–1953 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст.* 2005. Вип. 9. С. 3–16.
 44. Дмитрук К. Є. Безбатченки: Документально-публіцистичний нарис. К.: «Дніпро», 1980. 318 с.

45. Докаш О. Кадрова політика формування органів влади та управління західних областей УРСР на завершальному етапі Другої Світової війни в контексті ефективності політичного функціонування сталінського тоталітарного режиму. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2014. № 7. С. 192–198.
46. Жив'юк А. А. За московським часом: контрверсії радянзації Рівненщини (кін. 1930-х – 1950-х рр.). Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2011. 186 с.
47. Жив'юк А., Давидюк Р. Дослідження політичних репресій більшовицького режиму в Рівненській області в рамках Державної програми «Реабілітовані історією» *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw Bałtyckich*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015. № 6. С. 181–194.
48. Зубань О. К. Боротьба комуністичної партії України за розвиток народної освіти та підготовку кадрів для народного господарства (1945–1952). Львів: Видавництво Львівського університету, 1967. 232 с.
49. Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945–1953. М.: РОССПЭН, 1999. 229 с.
50. Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. Т.: 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-і роки). Кн. 1. / Гол. ред. Ю. Ю. Кондуфор. Київ: Наукова думка, 1979. 390 с.
51. Іщук О. С. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.). Л.; Торонто: Літопис УПА, 2011. 944 с.
52. Каганов Ю. О. Радянські свята та обряди у контексті ідеологічної політики в Україні другої половини ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 36. С. 186–194.
53. Киричук Ю. А. Вбивство Ярослава Галана: істинні вбивці та політичні наслідки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2001. № 431. С. 91–96.
54. Коляска І. В. Освіта в радянській Україні. Торонто: Peter Martin Associates, 1970. 246 с.

55. Кузіна К. Як агітаційно-пропагандистські кампанії легітимізували державний терор проти українців? *За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь.* Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2022. Книга 2. С. 1190–1203.
56. Кучерепа М.М., Вісин В.В. Волинь: 1939 –1941 рр.: Навчальний посібник. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005, 486 с.
57. Лавнічек М. Політика радянської влади щодо музейних закладів західних областей України в 1939–1941 рр. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* 2016. № 13. С. 122–127.
58. Левіна Ю. Інформаційно-пропагандистська політика радянської влади в період виборів в західних областях УРСР У 1939–1941 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія.* 2016. Вип. 1. С. 104–108.
59. Малярчук О. Тоталітаризм проти західноукраїнського села. Івано-Франківськ: МістоНВ, 2008. 228 с.
60. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). Чернівці: Рута, 2002. 463 с.
61. Минаєва О. Д. Советская пресса: информация или пропаганда? *Журналистика и формирование образов прошлого и настоящего. Материалы межрегиональной научно-практической конференции (Архангельск, 7-8 декабря 2018 г.).* Архангельск: Изд-во САФУ. С. 27–32.
62. Мистецтво радянської України: живопис, скульптура, графіка: альбом / В. Яценко (авт. вступн. статті та упорядн.). К.: Мистецтво, 1977. 191 с.
63. Мічуда В. В. Відбудова мережі культурно-освітніх установ на селі у повоєнні роки (1945–1955 рр.). *Україна: культура, ідеологія, політика.* 2005. Вип. 9. С. 354–359.
64. Нагірняк А. Я., Нагірняк М. Я. Політична та ідеологічна боротьба ОУН і УПА з радянським режимом у повоєнні роки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2011. № 693. С. 223–230.

65. Нагірняк М. Я., Лаврецький Р. В. Політична та ідеологічна боротьба органів Комуністичної партії у процесі утвердження режиму в Західній Україні (1944–1945 рр.). *Військово-науковий вісник*. 2013. №. 20. С. 66–80.
66. Новицька О. Українське радянське мистецтвознавство як частина тоталітарної культури. *Вісник Львівської НАМ*. 2011. Вип. 22. С. 183–196.
67. Орлов И. Советская повседневность: исторический и социологический аспекты становления. Москва.: ГУ-ВШЭ, 2008. 389 с
68. Очерки истории советского искусства: Архитектура. Живопись. Скульптура. Графика / Отв. ред. Г. Г. Поспелов. М.: Советский художник, 1980. 263 с.
69. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. Львів: Часопис, 2012. 592 с.
70. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). / Відп. ред. В. М. Даниленко. Кн. 1, ч. 1–2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 351 с.
71. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). / Відп. ред. В. М. Даниленко. Кн. 2, ч. 3. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 336 с.
72. Попп Р. П. Інтелігенція Львова в 1944–1953 рр.: статистична та професійна характеристика. *Інтелігенція і влада*. 2014. Вип. 30. С. 210–222.
73. Попп Р. П. Формування інтелігенції західних областей України в перші повоєнні роки (на матеріалах Дрогобицького учительського інституту). *Інтелігенція і влада*. 2011. Вип. 23. С. 94–104.
74. Прищепа О. П. Вища педагогічна освіта на Рівненщині: віхи історії (1944–60-і рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. 2009. Вип. 14. С. 143–155.
75. Радянські репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр.: колективна монографія за ред. О. Каліщук, Л. Стрільчук, О. Разиграєва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 414 с.

76. Роготченко О. О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм. Київ: ФЕНІКС, 2007. 608 с.: іл.
77. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції, 20-50-ті роки ХХ ст. К.: Наукова думка, 1994. 350 с.
78. Сворак С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). К.: Правда Ярославичів, 1998. 239 с.
79. Сворак С. Д. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період. *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 28–42.
80. Сеньків М. Радянські форми та методи колективізації західноукраїнського села (1944-1952 рр.). *Наукові праці історичного ф-ту Запорізь. нац. ун-ту*. 2012. Вип. 23. С. 148–155.
81. Сидоренко О. І. «Архітектура Радянської України». *Мистецтво України. Т. 1*. К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 1995. С. 107.
82. Сірук Н. М. Ідеологічний нагляд за інтелігенцією в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.). *Інтелігенція і влада*. 2010. Вип. 19 С. 132–141.
83. Сірук Н. М. Ідеологічний нагляд за культурною сферою України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2014. Вип. 20. С. 117–121.
84. Сірук Н. М. Політико-ідеологічні кампанії в культурно-науковому житті України (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ ст.). *Вісник Дніпропетровського університету*. 2012. № 3. С. 112–117.
85. Сірук Н. М. Постанови ЦК КП(Б)У – документи вивчення ідеологічних кампаній в Україні (друга половина 40-х – початок 50-х років ХХ СТ.). *Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2016. Вип. 2. С. 158–162.
86. Скаун М. І. Питання ідейно-політичної роботи в організації навчального процесу на юридичному факультеті Львівського державного університету ім. І. Франка (1944 – сер. 1950-х рр.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 60–69.

87. Скакун Р. Сіоністи-мурашківці: забуті жертви радянських репресій. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. 2011. Вип. 21. С. 611–618.
88. Скляренко Г. Українське мистецтво 1930–1950-х рр.: Етапи, спрямування, твори. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2007. Вип. 4. С. 269–283.
89. Сорока Ю. М. Населення західноукраїнських земель: етнополітичний та демографічний вимір (1939–1950-ті роки) К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 415 с.
90. Сорочинська Т. А. Реформування системи педагогічної освіти Рівненщини в контексті суспільно-політичних змін (1939–1958 рр.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2014. Вип. 3. С. 176–180.
91. Старжець В. І. Відновлення радянської системи шкільної освіти в західноукраїнському регіоні після війни (1944–1953 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 117. С. 48–52.
92. Старжець В. І. Ідеологізація навчально-виховного процесу у вищій школі західних областей України в 1944–1945 роках. *Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2018. Вип. 2. Ч. 2. С. 120–124.
93. Старжець В. Пропагандистська діяльність українського націоналістичного підпілля серед вчительства та шкільної молоді (1944–1953 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2016. Вип. 28. С. 109–120.
94. Стасюк О. Й. Організація українських націоналістів та інтелігенція. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 230–246.
95. Сушик І. В. Становлення системи освіти на Волині у 40-50-ті роки ХХ ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої істії*. 2009. №.17. С. 92–96.
96. Сушик І. В. Формування вчительських кадрів загальноосвітніх шкіл Волині у 40-50-х рр. ХХ ст. *Інтелігенція і влада*. 2009. Вип. 15. С. 171–180.
97. Сушик І. Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. ХХ ст. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 276 с.
98. Україна крізь віки. Том 13: Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. Київ: Альтернативи, 1999. 304 с.: іл.

99. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / За ред. В. Литвина (голова) та ін. К.: Парламентське вид-во, 2007. 1028 с.
100. Фатеев А. В. Образ врага в советской пропаганде 1945–1954 гг. М.: Институт российской истории РАН, 1999. 250 с.
101. Хоменко Н. М. Деякі аспекти політичних настроїв повоєнного студентства України. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Сер: історія*. 2010. Вип. 17. С. 86–92.
102. Цапар Т. Політико-правове становище української інтелігенції УРСР в другій пол. 1940-х – пер. Пол. 1950-х рр. ХХ століття. Ел. Ресурс. URL: http://iful.at.ua/Konferencija/i_Gumenjuk_T_I_s_Caparstattja.pdf
103. Чернега П. Відновлення радянської влади на західноукраїнських землях у період визволення їх Червоною армією (1944–1945 рр.). *Воєнна історія Галичини та Закарпаття: Мат. Всеукр. наук. військ.-іст. конф., 15 квітня 2010 р.* Київ: 2010. С. 570–573.
104. Чижик Т. А. Советская пропаганда: становление. Ижевск: Центральный государственный архив Удмуртской Республики, 2018. 36 с.
105. Чогандарян М. Г. Методы, способы и приемы советской пропаганды в 1920-30-е гг. ХХ в. *Теория и практика общественного развития*. 2013. № 4. С. 181–182.
106. Шаповал Ю. Війна після війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2004. Вип. 11. Спец. С. 184–201.
107. Шитюк М. М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні. *Український історичний журнал*. 2001. № 3. С. 128–142.
108. Шляхтич Р. П. Повсякдення західноукраїнської інтелігенції повоєнного часу в умовах боротьби радянської влади з українським визвольним рухом. *Інтелігенція і влада*. 2011. Вип. 23. С. 133–142.
109. Щербакова И. Искусство и пропаганда. *Уроки истории ХХ век*. Електронний ресурс. URL.: <https://urokiistorii.ru/article/160>
110. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30-50-ті роки ХХ століття: (Історико-політологічний аспект). Луцьк: Надстир'я, 1995. 171 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Сітка закладів культури в Західних областях УРСР станом
на 01.01.1941 р. і 01.10.1944 р.**

РОКИ	Львівська		Тернопільська		Рівненська		Станіславська		Дрогобицька		Волинська	
	1941	1944	1941	1944	1941	1944	1941	1944	1941	1944	1941	1944
Число шкіл.	1211	867	1178	1067	1158	897	967	701	1032	864	1225	764
Міста	172	97	60	33	65	37	116	75	94	54	76	38
Число учнів	221.1	143.6	209.0	165.4	177.4	106.1	198.2	141.5	186.2	141.4	191.7	108.4
Число вишів	8	7	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
Число клубів	668	750	629	1090	487	194	554	724	536	615	530	268
Число бібліотек	132	65	68	41	59	30	68	38	62	41	43	18

Джерело: Сворак С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). К.: Правда Ярославичів, 1998. С. 135.

Додаток Б

Довідка про кількість робітників партійних, радянських і господарських організацій, направлених для роботи в західні області УРСР. Станом на 01. 12. 1944 р.

Найменування	Кількість
Наркомат освіти	10 125
Партійних працівників	2 531
Комсомольських працівників	1 303
Працівників друку	165
Працівників радянських органів влади	488
НКВС УРСР	8 984
НКДБ УРСР	2 842
Прокуратура, юстиція, охорона здоров'я, радгоспи	15 346
ВСЬОГО:	41 784

Джерело: Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали. Т.1: 1939–1953 / Упоряд. Т. Галайчак та ін. Київ: Наук. думка, 1995. С. 651.

Додаток В

**Результати перевірки педагогічних колективів західних областей
УРСР за 1949/1950 н.р.**

Область	Всього вчителів	Підлягало заміні	У тому числі з мотивів				
			Зв'язок з ОУН	Скомпрометованих	Куркулів	Релігійних	Інша діяльність
Львівська	6 817	130	73	20	3	8	26
Рівненська	5 083	158	40	3	5	29	81
Волинська	5 507	98	15	14	-	9	60
Тернопільська	7 197	439	351	50	38	-	-
Дрогобицька	5 877	77	4	-	2	20	51
Чернівецька	4 102	48	2	20	5	6	15
Закарпатська	5 492	58	3	30	4	4	17
Станіславська	6 747	521	129	4	2	8	378
ВСЬОГО	46 822	1 529	617	141	59	84	628

Джерело: Сворак С. Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). К.: Правда Ярославичів, 1998. С. 149.

Додаток Г

Радянські агітаційні плакати

Джерело: Мистецтво радянської України: живопис, скульптура, графіка: альбом / Упорядник В. Яценко. К.: Мистецтво, 1977. С. 191.

Додаток Г

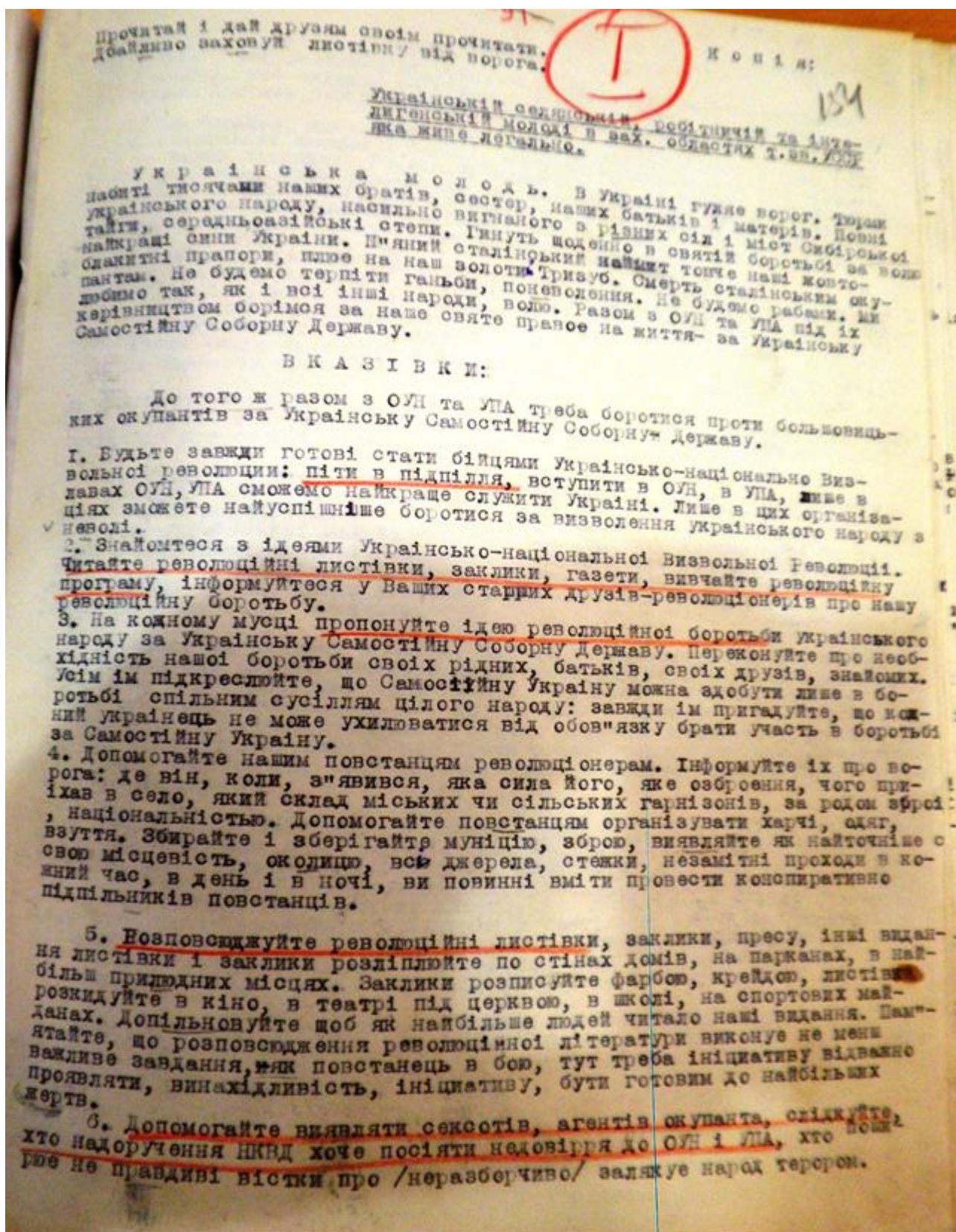
Картина В. Костецького «Повернення». 1947 р.

Джерело: Мистецтво радянської України: живопис, скульптура, графіка: альбом / Упорядник В. Яценко. К.: Мистецтво, 1977. С. 75.

Додаток Д

Витяг з брошури «Українській селянській, робітничій та інтелігентській молоді в західних областях так званої УРСР яка живе легально». 1946 р.

Джерело: Іщук О. С. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.). Л.; Торонто: Літопис УПА, 2011. С. 262.

Агітаційний матеріал ОУН для молоді

ДО УКРАЇНСЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ!

Російсько-більшевицькі імперіялісти поневолили Україну. Волю українського народу вони втопили в його крові, особливо в крові нашої героїчної молоді, тої молоді, яка з найбільшою посвятою боролася колись і бореться сьогодні за добро і велич української нації, за Українську Самостійну Державу.

Большевики добре знають, що українська молодь — це, насамперед, джерело сили нашого народу в його визвольній революційній боротьбі. Вони знають також, що своєю боротьбою наша молодь підбурюючи впливає на другі поневолені СРСР народи, так, що їхня протибільшевицька боротьба щораз то посилюється. Вони бачать, що наша молодь стає передовою силою в боротьбі проти більшевизму в цілому світі. Тому вони намагаються розкласти українську молодь, затягнути одну її частину до себе на підлу службу, а другу, що їм ніяк не піддається, — знищити фізично.

Щоби знищити нашу ідейну молодь, большевики, крім інших заходів, уживають також способу творення провокативних організацій.

Що ж це таке ті провокативні організації? Це ніби протибільшевицькі організації, що їх створюють серед нашої ідейної революційної молоді большевицькі агенти-провокатори. Програма цих організацій умисне протибільшевицька. Це тому, щоби втягнути в їх ряди якнайбільше наших найкращих юнаків і також дівчат. Коли большевикам вдається втягнути до провокативної організації певне число хлопців чи дівчат, вони потому ніби розкривають цю організацію і в'яраештовують усіх її членів. Арештованих тортурують при допитах і, звичайно, засуджують на довгі літа каторжних робіт, тобто на фізичне знищення. Провокаторів, які з большевицького наказу організували цю провокативну організацію, большевики